

«Қазақстан Республикасының
Қаржы нарығын реттеу және
дамыту агенттігі» РММ

ХАЛЫҚТЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫ БОЙЫНША ӘЛЕУМЕТТІК ЗЕРТТЕУ

Талдамалық
есеп

Алматы, 2023 жыл

Мазмұны

КІРІСПЕ	Ошибка! Закладка не определена.
ЗЕРТТЕУ ДИЗАЙНЫ	3
ҚАЗАҚСТАНДЫҚТАРДЫҢ 2023 ЖЫЛҒЫ «ҚАРЖЫЛЫҚ САУАТТЫЛЫҚ ИНДЕКСІН» ЕСЕПТЕУ ӘДІСТЕМЕСІ.....	Ошибка! Закладка не определена.
ҰҒЫМДЫҚ АППАРАТ	7
РЕСПОНДЕНТТІҢ ӘЛЕУМЕТТІК ПОРТРЕТІ	Ошибка! Закладка не определена.
1 ТАРАУ. МЕНШІКТІ ҚАРЖЫНЫ БАСҚАРУ	11
2 ТАРАУ. ҚАРЖЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТТЕРДІ ПАЙДАЛАНУ МҮМКІНДІГІ	26
3 ТАРАУ. ҚАРЖЫ ЖҮЙЕСІ ТУРАЛЫ ХАБАРДАР БОЛУ	43
4 ТАРАУ. ҚАРЖЫЛЫҚ АЛАЯҚТЫҚ.....	52
5 ТАРАУ. ҚАРЖЫЛЫҚ САУАТТЫЛЫҚ САЛАСЫНДАҒЫ ҚАЖЕТТІЛІКТЕР	59
6 ТАРАУ. ҚАРЖЫЛЫҚ САУАТТЫЛЫҚ ИНДЕКСІН ЕСЕПТЕУ	62
ҚОРЫТЫНДЫ ЖӘНЕ ҰСЫНЫСТАР	Ошибка! Закладка не определена.

КІРІСПЕ

Қазақстан халқының қаржылық сауаттылығы елімізде болып жатқан қарқынды экономикалық даму мен қаржылық өзгерістер тұрғысынан өзекті және маңызды тақырып болып табылады. Көптеген басқа елдер сияқты, Қазақстан да өз азаматтарының қаржылық тұрақтылығы мен әл-ауқатына байланысты сын-қатерлерге тап болады. Жеке қаржыны тиімді басқару, қаржылық тұжырымдамаларды түсіну және негізделген қаржылық шешімдер қабылдау мүмкіндігі жеке адам деңгейінде де, жалпы ел деңгейінде де қаржылық тұрақтылыққа қол жеткізуде шешуші рөл атқарады.

Қаржылық сауаттылық бюджеттеу және инвестицияларды жоспарлау қабілетінен бастап күрделі қаржы құралдары мен макроэкономикалық процестерді түсінуге дейінгі дағдылар мен білімнің кең ауқымын қамтиды. Ол қарызды басқару, салық міндеттемесі, зейнетақымен қамсыздандыру, инвестициялар және т. б. сияқты аспектілерді қамтиды.

Қазақстан халқының қаржылық сауаттылығын зерттеудің сөзсіз маңызы бар, өйткені ол азаматтардың қаржылық сауаттылығының ағымдағы жай-күйін талдауға және жақсартулар мен білім беру бағдарламалары қажет болатын салаларды анықтауға мүмкіндік береді. Бұл сондай-ақ Қазақстандағы қаржылық сауаттылық, әлеуметтік әл-ауқат, экономикалық даму және инвестициялық белсенділік арасындағы өзара байланысты тереңірек түсінуге ықпал етеді.

Бұл жұмыста Қазақстан халқының қаржылық сауаттылығының өзектілігі зерттелді, сондай-ақ осы мәселеге байланысты маңызды аспектілер қарастырылды, елдің қаржылық сауаттылық саласындағы сын-қатерлері талданды және халықтың қаржылық сауаттылық деңгейін арттыру үшін үкімет, білім беру мекемелері және басқа да мүдделі тараптар қабылдайтын шаралар зерделенді. Бұл зерттеу ағымдағы жағдайды тереңірек түсінуге ықпал етеді және болашақта Қазақстандағы қаржылық сауаттылықты жақсарту жолдарын анықтауға көмектеседі.

ЗЕРТТЕУ ДИЗАЙНЫ

Бұл талдамалық есеп 2023 жылы халыққа жаппай сауалнама жүргізу қорытындылары бойынша алынған әлеуметтанулық зерттеу нәтижелеріне талдау ұсынады.

Мақсаты: қаржы құралдары, олардың мүмкіндіктері мен функциялары, оларды пайдалану дағдылары, сондай-ақ халықтың қаржылық сауаттылық саласындағы ақпараттық және білім беру қажеттіліктері туралы халықтың хабардарлығы мен ұсынылу деңгейін айқындауды қоса алғанда, Қазақстан Республикасы халқының қаржылық сауаттылығы деңгейін, халықтың қаржы нарығына тартылуын, қаржы қызметтерінің қолжетімділігін бағалау.

Міндеттері:

- халықтың қаржылық сауаттылық индексін анықтау;
- Республикалық маңызы бар 3 қала (Астана, Алматы, Шымкент) және Қазақстан Республикасының 17 облысы (қалалық және ауылдық елді мекендер, аудан орталықтары) (бұдан әрі-қалалар мен облыстар) бойынша бөліністе халықтың қаржылық мінез-құлқының ерекшеліктерін, қаржы құралдарын пайдалану тәжірибесі мен практикасын, отбасындағы қаржылық жоспарлау дағдыларын зерделеу;
- нақты қаржы өнімдері: банктік, микроқаржылық, сақтандыру нарығының өнімдері, бағалы қағаздар нарығы, инвестициялық өнімдер туралы пайдалану дағдылары мен ақпараттылығын анықтау;
- халықтың қаржылық сауаттылығына, тартылуына және қаржылық белсенділігіне әсер ететін негізгі факторларды айқындау;
- азаматтардың қаржы нарығы, қаржы өнімдері мен қызметтері туралы хабардар болу деңгейін анықтау;
- алаяқтық пен қаржы пирамидаларына қарсы іс қимыл туралы азаматтардың хабардарлық деңгейін анықтау;
- қаржылық қызметтерді тұтынушының портретін сипаттау;
- барлық нысаналы топтарды (жасөспірімдер, студенттер, жастар, қарт адамдар, жұмыссыздар, жұмыс істейтіндер, кәсіпкерлер, мүгедектігі бар адамдар және халықтың өзге де мобильділігі төмен топтар) анықтау және талдау, олардың қаржылық

қызметтер мен өнімдерді пайдалану деңгейлерін айқындауды, өз бюджетін басқаруды және хабардар болуын ескере отырып, қалалар мен облыстар бойынша гендерлік, жас ерекшелік бойынша бөлу;

- тұтынушылардың әртүрлі топтары үшін, оның ішінде мүгедектігі бар адамдар және халықтың өзге де ұтқырлығы төмен топтары үшін қаржы өнімдері мен қызметтерінің физикалық және бағалық қолжетімділік деңгейін анықтау;
- қаржылық сауаттылықты, қолжетімділікті және инклюзияны арттыру саласындағы қолда бар белсенділікті талдау;
- халықтың қаржылық сауаттылығын қалыптастыру мен қолдаудың пайдаланылатын арналарын, құралдарын талдау;
- 2023 жылғы қаржылық сауаттылықты, қаржылық қолжетімділікті және инклюзияны арттыру саласындағы үздік тәжірибелер мен кейстерді шетелдік тәжірибені талдау.

Зерттеу нысаны: ересек тұрғындар (резиденттер), 15 жастан асқан жеке тұлғалар: ерлер мен әйелдер (тең мөлшерде), қаржылық қызметтердің нақты және әлеуетті тұтынушылары.

Іріктемелі жиынтық көлемі: кемінде 3000 адам.

Географиялық қамту: Республикалық маңызы бар 3 қала (Астана, Алматы, Шымкент) және Қазақстан Республикасының 17 облысы (қалалық және ауылдық елді мекендер, аудан орталықтары). Респонденттерді республикалық маңызы бар облыстар мен қалалардың әрқайсысында қамту-кемінде 150 адам.

Ақпарат жинау әдісі: халыққа жалпыұлттық өкілдік сауалнама: 15 жастан асқан Қазақстан халқымен жеке сұхбат. Ақпарат жинау формальды сауалнама әдісімен жүзеге асырылады.

Зерттеу үлгісі: жынысы, жасы, әлеуметтік мәртебесі бойынша квотасы бар көп сатылы іріктеу. Деректерді өңдеу SPSS статистикалық деректерді өңдеу бағдарламасы арқылы жүзеге асырылады.

ҚАЗАҚСТАНДЫҚТАРДЫҢ 2023 ЖЫЛҒЫ «ҚАРЖЫЛЫҚ САУАТТЫЛЫҚ ИНДЕКСІН» ЕСЕПТЕУ ӘДІСТЕМЕСІ

Қаржылық сауаттылық индексі төрт тиісті компоненттен тұратын орташа арифметикалық мәнді есептеу әдісі бойынша есептелген: «Меншікті қаржы қаражатын басқару», «Қаржылық қызметтерді пайдалану мүмкіндігі», «Қаржы жүйесі туралы хабардар болу».

Жоғарыда аталған компоненттердің әрқайсысын есептеу үшін блоктан сұрақтар бойынша жауаптың ең жоғары пайыздық көрсеткіштері таңдалды. Ұсынылған тұжырымдар бойынша ең жоғары көрсеткіштерден орташа арифметикалық мәнді есептеу әдісі балдық масштабтау және бірнеше жауап нұсқалары бар сұрақтарға да қолданылады.

Сауалнама парағына сәйкес индекс компоненттеріне келесі сұрақтар кіреді:

1. «Меншікті қаржы қаражатын басқару» – А (7 сұрақтан бастап 16 сұраққа дейін 10 сұрақ);

2. «Қаржылық қызметтерді пайдалану мүмкіндігі» – В (17 сұрақтан бастап 26 сұраққа дейін 10 сұрақ);

3. «Қаржы жүйесі туралы хабардар болу» – С (27 сұрақтан бастап 39 сұраққа дейін 10 сұрақ);

Қаржылық сауаттылық индексі $\frac{A+B+C}{3}$

3

ҰҒЫМДЫҚ АППАРАТ

Бюджет: Қаржыны басқаруға және шығындардың кірістермен байланысын бақылауға көмектесетін шығындар мен кірістер жоспары.

Жинақ: Болашақ мақсаттар мен қаржылық қауіпсіздік үшін жинақталған немесе инвестицияланған ақша.

Инвестициялар: Болашақта пайда табу немесе капиталды өсіру мақсатында активтерді (мысалы, акциялар, облигациялар, жылжымайтын мүлік) сатып алу.

Несие: Пайызбен қайтару шартымен берілетін қарыз қаражаты.

Қарыз: Сіз қарызға алған және несие берушіге қайтаруға міндетті сома.

Пайыздар: Несиеге алынған ақшаны пайдалану үшін төлейтін немесе жинақ ақшаңызды салу үшін алатын ақша.

Несие тарихы: Сіздің несиелік ұпайыңызға әсер ететін несиелік операцияларыңызбен төлем қабілеттілігіңіз туралы жазбалар.

Несиелік балл: Сіздің несиелік тарихыңызға байланысты анықталатын несиелік сенімділікті бағалау.

Сақтандыру: Сақтандыру компаниялары ұсынатын қаржылық шығындардан қорғау.

Зейнетақыны жоспарлау: Зейнетақыдағы қаржылық тұрақтылық қалай қамтамасыз етілетінін анықтау процесі.

Салықтар: Қоғамдық қажеттіліктерді қаржыландыру үшін пайдаланылатын мемлекет бюджетіне төленетін міндетті төлемдер.

Қаржылық білім: Адамдарға қаржыны басқару және қаржылық шешімдер қабылдау негіздерін үйрету процесі.

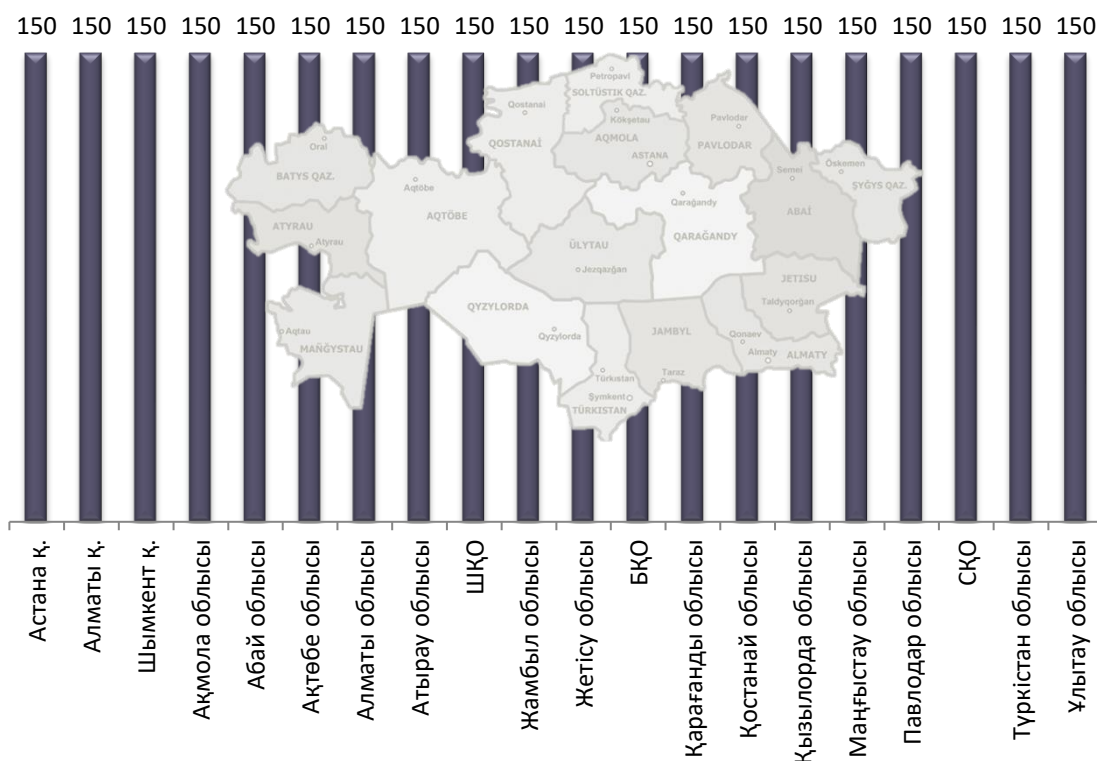
Қаржылық мақсат: Адам қол жеткізгісі келетін нақты қаржылық нәтиже, мысалы, білім алу, үй сатып алу немесе зейнетке шығу.

Қаржылық жоспар: Қаржылық мақсаттарға, соның ішінде бюджеттеу мен инвестициялауға қалай жетуге болатынын сипаттайтын егжей-тегжейлі жоспар.

Әртараптандыру: Тәуекелді азайту үшін әртүрлі активтер арасында инвестицияларды бөлу.

РЕСПОНДЕНТТІҢ ӘЛЕУМЕТТІК ПОРТРЕТІ

Тұрғылықты жері
(әр аймақта 150 адамнан сұхбат алынды)

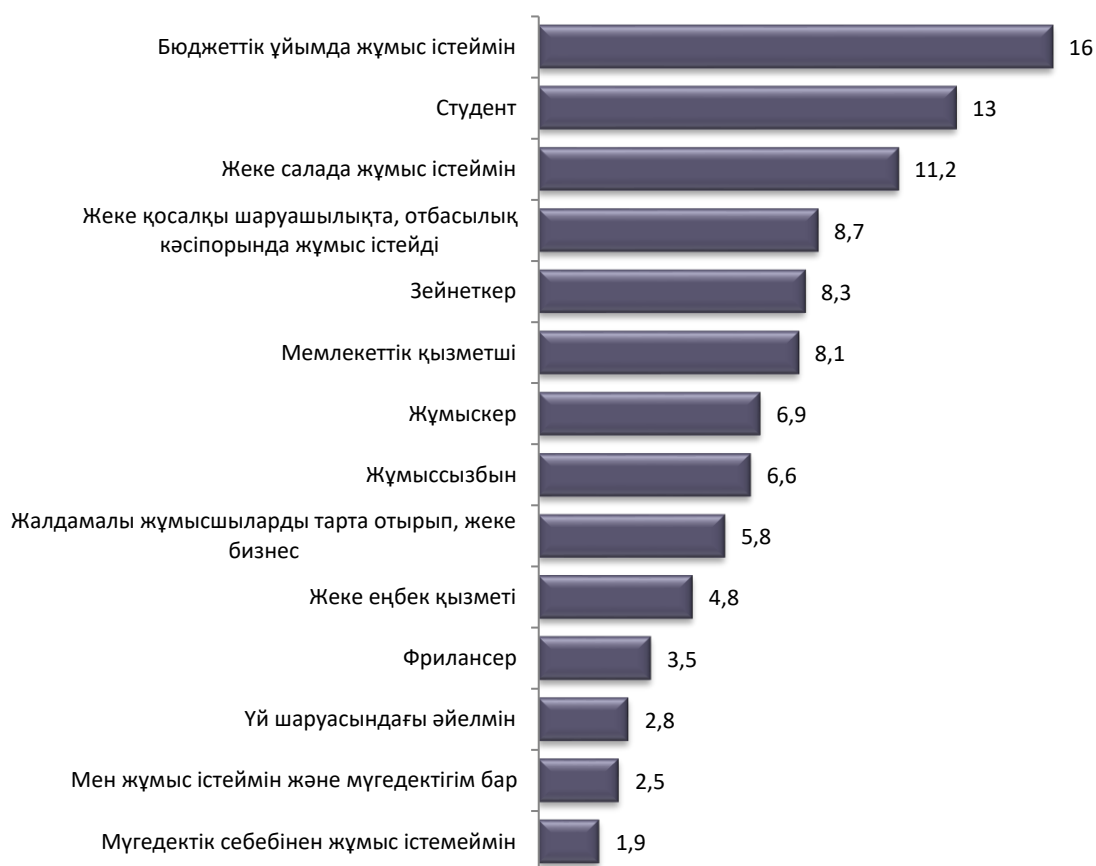
Жасы

Білім деңгейі

Әлеуметтік мәртебесі

Жынысы

Ер 49,8%

Әйел 50,2%

Отбасылық жағдайы

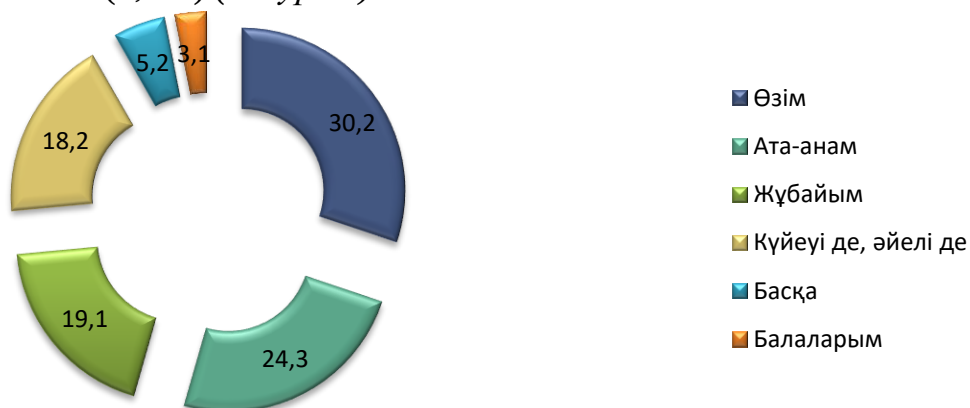
1 ТАРАУ. МЕНШІКТІ ҚАРЖЫНЫ БАСҚАРУ

Қазіргі әлемде көптеген қаржылық мүмкіндіктер мен қиындықтар бар. Бюджетті жоспарлау, инвестициялау, қарызды басқару, сақтандыру және салық салудағы қиындықтар бізден арнайы білім мен дағдыларды талап етеді. Жеке қаржыны басқару өнері өзгермелі экономикалық ортада ерекше маңызды болады.

Жеке қаржыны басқару-бұл әр адам үшін, оның кірісіне немесе қаржылық жағдайына қарамастан, маңызды және өзекті тақырып. Жеке қаржыны тиімді басқару қаржылық тұрақтылыққа қол жеткізу, болашақ әлауқатты қамтамасыз ету үшін үлкен маңызға ие.

Бұл бөлімде қаржылық білім беру, бюджетті жоспарлау, инвестициялар және жеке қаржыны басқарумен байланысты басқа аспектілердің дағдылары мен параметрлері талданады.

Осы жаппай сауалнама аясында респонденттерге бірінші кезекте отбасылық бюджетті бөлу тәжірибесімен бөлісу ұсынылды. Жалпы алғанда, үй шаруашылығындағы жалпы бюджетті жүргізу жауапкершілігі белгілі бір отбасы ішіндегі келісімдер мен рөлдерге байланысты болуы мүмкін. Нәтижелер көрсеткендей, қазақстандықтардың үштен бірі (30,2%) қаржы қаражатын бөлу туралы шешімді өздері қабылдайды. Төрттен бірі бұл функцияны ата-аналарға бекітті (24,3%). Әрбір бесінші респондент кірістер мен шығыстарды басқаруды жұбайына береді (19,1%). Тағы 18,2% ортақ бюджет жүргізеді. Сондай-ақ, шамалы үлес балалары қаржыға жауапты екенін атап өтті (3,1%) (1 Сурет).

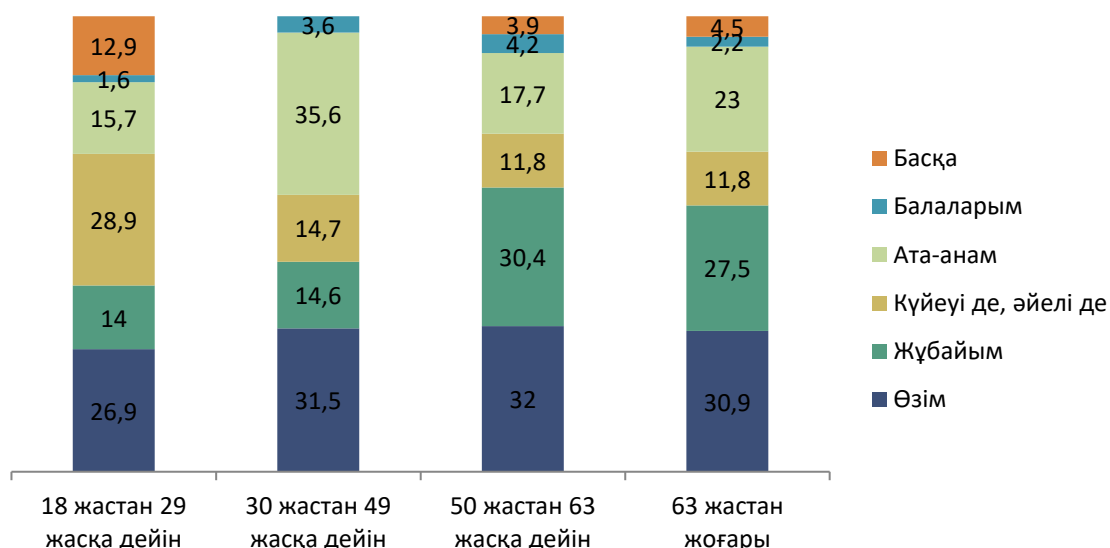

Сурет 1. «Сіздің үй шаруашылығыңызда жалпы бюджетті жүргізуге кім жауапты екенін айтыңызшы?» сұрағына жауаптар бөлінісі, %

Отбасылық бюджетті жүргізу жас, гендерлік ерекшеліктерге ие болуы мүмкін. Әр түрлі отбасылар мен жеке тұлғалардың қажеттіліктері,

қаржылық мақсаттары мен ресурстары әртүрлі және бұл олардың бюджетін қалай басқаратынына және оны кім жасайтынына әсер етуі мүмкін.

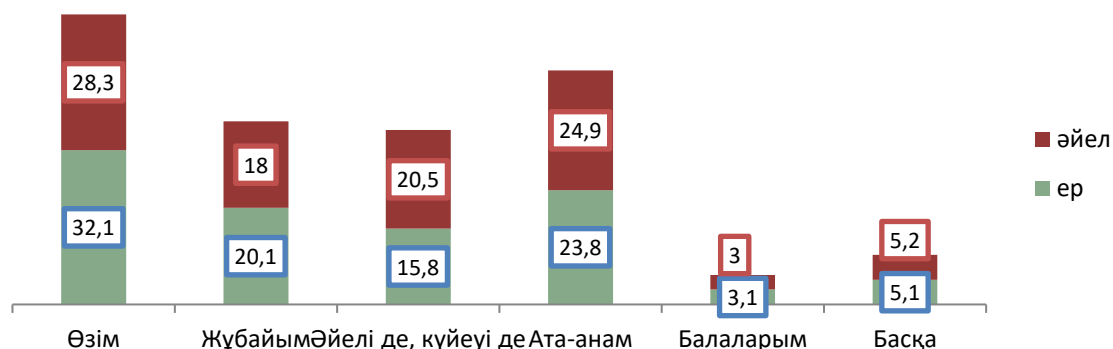
Бұл зерттеудің нәтижелері әр түрлі жас санаттарындағы отбасылық бюджеттің белгілі бір тенденцияларын анықтауға мүмкіндік береді (2-сурет). Мысалы, үй шығындары мен кірістер үшін жеке жауапкершілік жастарға қарағанда ересек жаста артады. Сонымен, осы параметр бойынша ең жоғары көрсеткіштер 50-ден 63 жасқа дейінгі санатқа жатады (32%). Керісінше, жастарға отбасылық міндеттерді бөлу және қаржы үшін бірлескен жауапкершілік тән (28,9%). Бұл тұрғыда, мүмкін, жаңа буынның космополиттік көзқарастары және олардың гендерлік теңдікке, отбасылық қатынастардағы теңдікке және т.б. қатынасы маңызды рөл атқарады. Еңбекке қабілетті орта жастағы санат бюджетті ата – аналарына сеніп тапсырады: 30-дан 49 жасқа дейін-35,6%. Бұл көрсеткіштер отбасының микроменеджментіндегі белгілі бір тәуекелдерді көрсетуі мүмкін. Ата-аналардың «балалар-ақша» шектегіш түріндегі рөлі, мүмкін, қалыптаспаған қаржылық құзыреттіліктің, ақшаға қатысты инфантилизмнің алғышарты болуы мүмкін. Мұндай мінез-құлық Кеңес Одағы кезеңінде қоғам құрудың Социалистік тұжырымдамасының жаңғырығы болып табылады, онда балалар қаржыдан қорғалған және оларды отбасының материалдық істеріне араласу кем дегенде әдепсіз деп саналды.

Сурет 2. «Сіздің үй шаруашылығыңызда жалпы бюджетті жүргізуге кім жауапты екенін айтыңызшы?» сұрағына жауаптар бөлінісі, жыныстар бөлінісінде, %

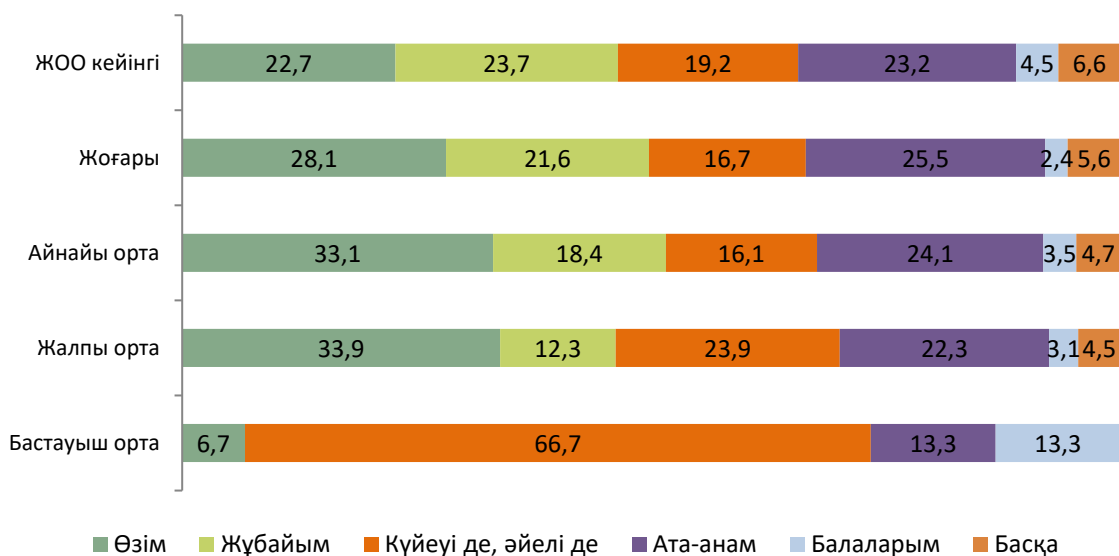
Бұл мәселенің гендерлік ерекшелігі келесідей (3-сурет). Деректерге сүйене отырып, жеке жауапкершілік ер адамдарда басымырақ екенін көруге

болады. Сәйкесінше, 32,1%-ерлер, ал әйелдер- 28,3% құрайды. Сонымен қатар, әйелдер бірлескен бюджет туралы жиі атап өтті (20,5%).

Сурет 3. «Сіздің үйіңізде жалпы бюджетті жүргізуге кім жауапты екенін айтыңызшы?» сұрағына жауаптар бөлінісі, жыныс бөлінісінде, %

Деректердің білім деңгейімен корреляциясы отбасылық бюджетті жүргізу кезінде ерлі – зайыптылар арасындағы ең үлкен сенім бастауыш білім деңгейі бар респонденттер санатында-66,7% қалыптасатынын көрсетеді (4-сурет). Бір қызығы, белгілі бір жоғары білім деңгейі бар респонденттердің төрттен бір бөлігі ата – аналардың ақша бөлуге қатысуын атап өтеді-25,5%.

Сурет 4. «Сіздің үй шаруашылығыңызда жалпы бюджетті жүргізуге кім жауапты екенін айтыңызшы?» сұрағына жауаптар бөлінісі, білім деңгейі бөлінісінде, %

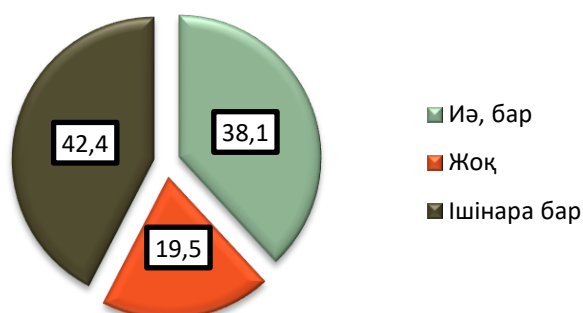
Өңірлік бөліністе (1-кесте), жалпы алғанда, Жамбыл облысынан басқа өңірлерде бюджетке жеке бақылауды 23,3% жұбайына сеніп тапсырады. Сондай-ақ, қаржылық істерге ата-аналардың қатысуының ең

жоғары деңгейі тіркелген жерлерді атап өткен жөн: Шымкент қ. (28,7%), Түркістан (29,3%) және Ұлытау (30%) облыстары.

Кесте 1. «Сіздің үй шаруашылығыңызда жалпы бюджетті жүргізуге кім жауапты екенін айтыңызшы?» сұрағына жауаптар бөлінісі, өңірлер бөлінісінде, %

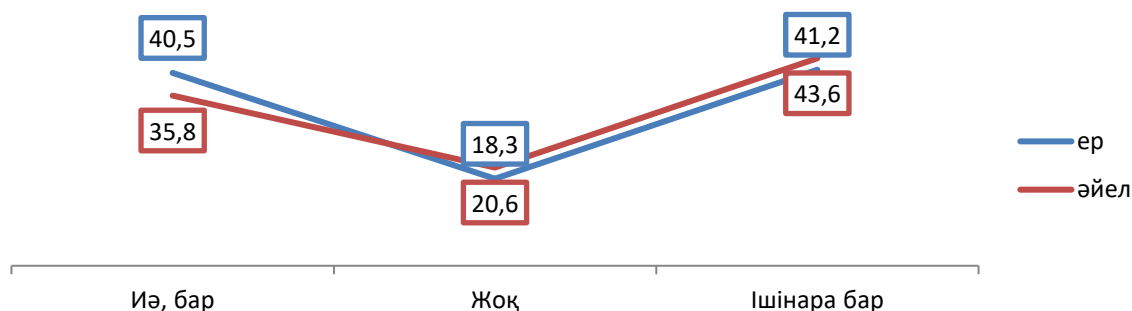
Өңірлер	Өзім	Жұбайым	Күйеуі де, әйелі де	Ата-анам	Балаларым	Басқа
Астана қ.	28,7	16,0	22,7	24,7	3,3	4,7
Алматы қ.	37,3	14,7	16,7	26,0	1,3	4,0
Шымкент қ.	24,7	20,7	20,0	28,7	1,3	4,7
Ақмола облысы	35,3	19,3	16,7	22,0	2,0	4,7
Абай облысы	32,7	14,0	18,7	26,7	2,7	5,3
Ақтөбе облысы	27,3	25,3	19,3	20,0	4,0	4,0
Алматы облысы	25,3	20,0	22,0	23,3	3,3	6,0
Атырау облысы	31,3	18,7	17,3	22,0	2,7	8,0
ШҚО	31,3	26,0	16,7	21,3	1,3	3,3
Жамбыл	21,3	23,3	18,0	21,3	7,3	8,7
Жетісу	30,7	24,7	14,0	24,7	0,7	5,3
БҚО	33,3	16,0	16,7	26,0	3,3	4,7
Қарағанды	32,0	20,7	15,3	27,3	0,7	4,0
Қостанай	30,0	20,7	16,7	22,0	2,7	8,0
Қызылорда	30,0	22,0	14,7	26,0	3,3	4,0
Маңғыстау	37,3	12,0	15,3	27,3	3,3	4,7
Павлодар	28,7	14,0	26,7	18,7	5,3	6,7
СҚО	36,0	24,0	14,0	19,3	5,3	1,3
Түркістан	24,7	12,7	21,3	29,3	4,0	8,0
Ұлытау	26,0	16,7	20,7	30,0	3,3	3,3

Сауалнамаға қатысқан азаматтардың көпшілігі өздерінің қажеттіліктеріне бағытталған жеке қаражаттары бар екенін атап өтті: 42,4% ішінара жинақ туралы жауап берді, тағы 38,1% - ы өз ақшаларын тек өз қажеттіліктеріне қарай басқара алады (5-сурет).

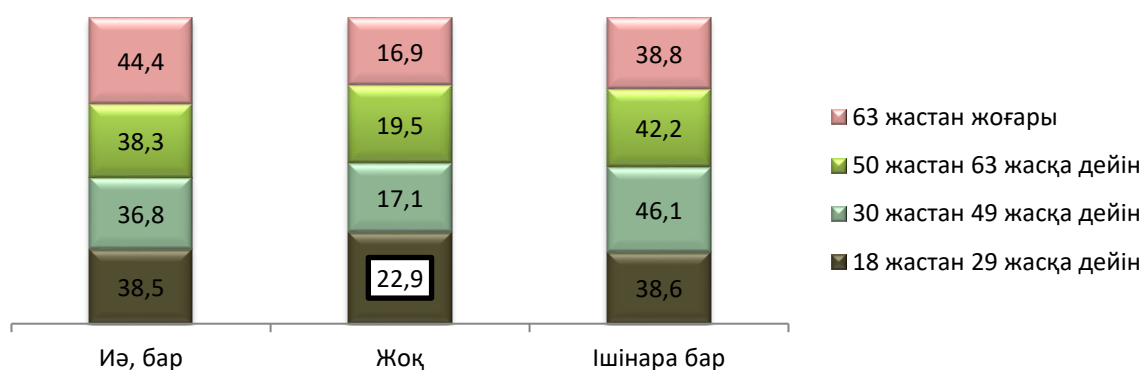
Сурет 5. «Айтыңызшы, Сіздің жеке бюджетіңіз бар ма, яғни Сіздің тек жеке қажеттіліктеріңізге және өз қалауыңыз бойынша пайдаланатын қаражатыңыз бар ма?» сұрағына жауаптар бөлінісі, %

Жыныс-жас бөлінісінде деректер респонденттердің ерлер тарапында көбірек дәрежегі тәуелсіздікті көрсетеді: сәйкесінше 40,5% және 41,2% жалпы бюджеттен басқа белгілі бір дәрежеде өз ақшасына ие. Керісінше, 18,3% респонденттер әйелдер үлесіне (20,6%) «жоқ» жауап нұсқасын атап өтті (6-сурет).

Сурет 6. Айтыңызшы, Сіздің жеке бюджетіңіз бар ма, яғни Сіздің тек жеке қажеттіліктеріңізге және өз қалауыңыз бойынша пайдаланатын қаражатыңыз бар ма?» сұрағына жауаптар бөлінісі, жыныс бөлінісінде, %

Бұл тұрғыда жас топтары бойынша мәліметтер де қызықты болып көрінді. 7-суреттегі мәліметтерге сүйене отырып, зейнеткерлік жастағы адамдар жеке тәуелсіз бюджетке (44,4% және 38,8%) көбірек мүмкіндік алады деп айтуға болады. Керісінше, жастар көбінесе бұл артықшылықты иеленбейді (22,9%).

Сурет 6. Айтыңызшы, Сіздің жеке бюджетіңіз бар ма, яғни Сіздің тек жеке қажеттіліктеріңізге және өз қалауыңыз бойынша пайдаланатын қаражатыңыз бар ма?» сұрағына жауаптар бөлінісі, жас бөлінісінде, %

Бұдан әрі респонденттерге өз қаржысына билік ету мәселесінде олардың қызметін көрсететін ұсынылған бекітулермен

келісіп/келіспеушілігін 5 балдық шкала бойынша бағалау ұсынылды. Жауаптар арасында көбінесе «3» және «5» ұпайларын байқауға болады (2-кесте). Бағалау бойынша, респонденттердің қаржылық өмірінің келесі аспектілері олар үшін ең маңызды болып табылады: шоттарды уақытылы төлеу (48,4%), сатып алуға ұтымды көзқарас (46,4%), сондай-ақ бюджет мониторингі (43,9%).

Кесте 2. «Келесі мәлімдемелердің бірнешеуін таңдаңыз. Сіз олармен қаншалықты келісесіз?» сұрағына жауаптар бөлінісі. (1 – «мүлдем келіспеймін», 5 – «толықтай келісемін»), %

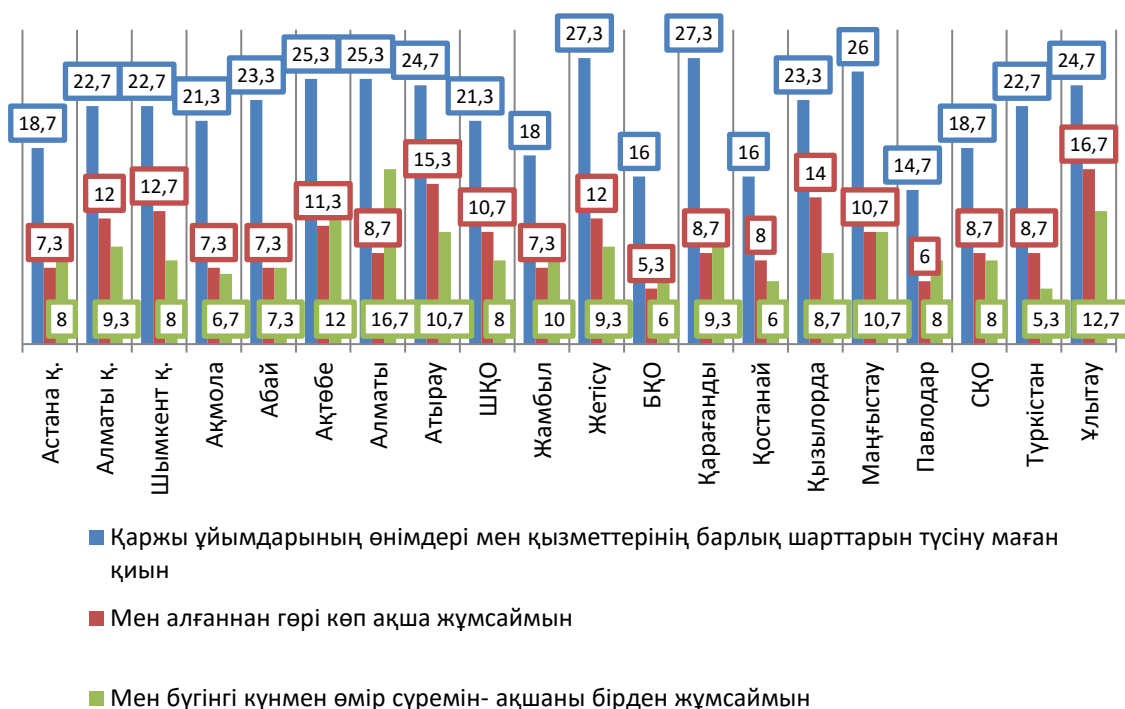
Мәлімдемелер	1	2	3	4	5
Мен әрқашан төлемдерімді уақытында төлеймін	0,4	5,0	29,3	16,9	48,4
Бірдеңе сатып алмас бұрын, мен сатып алуға мүмкіндігім бар-жоғын мұқият есептеймін	0,6	6,7	32,7	13,6	46,4
Бюджет пен шығындарды мұқият қадағалаймын	1,6	7,0	33,8	13,7	43,9
Мен үнемі белгілі бір мөлшерде ақша жинауға тырысамын (мысалы, депозитке)	2,3	9,6	38,1	14,0	36,0
Мен шығындарды жоспарлауға және үлкен сатып алуларға үнемдеуге тырысамын	2,2	9,7	37,3	14,8	35,9
Қаржы ұйымдарының өнімдері мен қызметтерінің барлық шарттарын түсіну маған қиын	7,0	15,4	42,1	13,5	22,0
Мен (мысалы, бағалы қағаздарға) ақша салу арқылы тәуекелге баруға дайынмын	16,8	18,5	39,9	13,0	11,8
Мен алғаннан гөрі көп ақша жұмсаймын	18,5	21,3	41,1	9,1	9,9
Мен бүгінгі күнмен өмір сүремін- ақшаны бірден жұмсаймын	20,1	20,7	38,4	11,8	9,0

Бірқатар мәлімдемелерде респонденттердің қаржылық сауаттылық саласында белгілі бір тәуекелдерді болжай алатын тармақтар бар. Бұл тұрғыда бұл тәуекелдерді аймақтар тұрғысынан қарастырған жөн (7-сурет). Мысалы, *Жетісу* (27,3%), *Қарағанды* (27,3%) және *Маңғыстау* (26%) облыстарының тұрғындары қаржы ұйымдарының өнімдері мен қызметтерінің барлық шарттарын түсіну қиын деп санайды. Бұл жергілікті жерлерде қаржылық қызметтері туралы ақпараттық жұмыстың жеткіліксіз деңгейін көрсетуі мүмкін.

Бұл мәселедегі келесі маңызды аспект шығындардың кірістерден асып кетуі болып табылады: көбінесе бұл туралы *Ұлытау* (16,7%), *Атырау* (15,3%) және *Қызылорда* (14%) облыстарының респонденттері айтты. Бұл тұрғыда субъективті факторды – қаржылық сауаттылықтың төмен деңгейін ғана емес, сонымен қатар азаматтардың кірістері мен шығыстарын

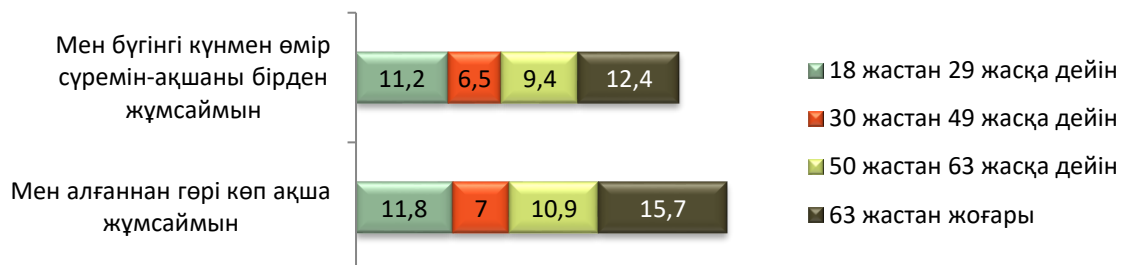
теңестіруге мүмкіндік бермейтін нақты төмен қаржылық жағдайын да ескеру маңызды.

Сондай-ақ, «Мен бүгінгі күнмен өмір сүремін...» бағанындағы мәліметтер қызық болып көрінді. Бұл мәлімдеме *Алматы* (16,7%), *Ұлытау* (12,7%) және *Ақтөбе* (12%) облыстарының респонденттері арасында басым.

Сурет 7. 5 балдық шкала бойынша нәтижелер– «толықтай келісемін», өңірлер бөлінісінде, %

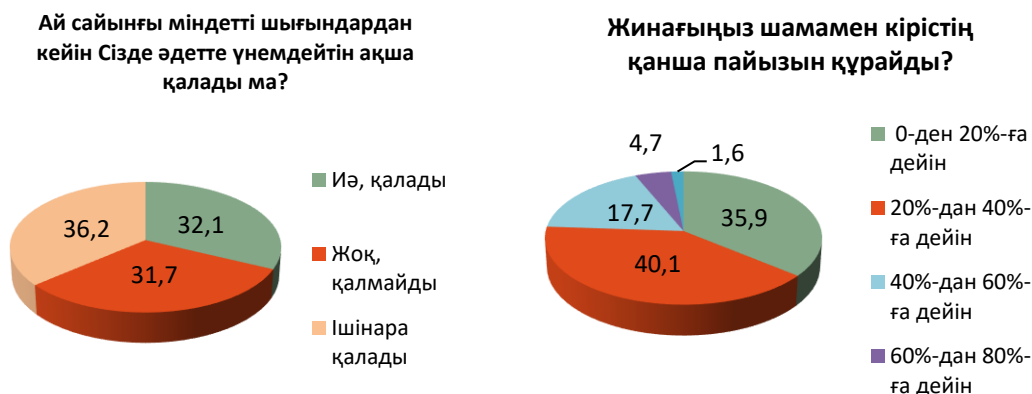
Қаржы қаражатын теңгерімдеумен күрделіліктің жас корреляциясында жас (18-29 жас – тиісінше 11,2% және 11,8%) және аға (63 жастан асқан-тиісінше 12,4% және 15,7%) буында байқалады (8-сурет).

Сурет 8. 5 балдық шкала бойынша нәтижелер – «толықтай келісемін», жас бөлінісінде, %

Содан кейін респонденттерге «Ай сайынғы міндетті шығындардан кейін Сізде әдетте үнемдейтін ақша қалады ма?» сұрағы қойылды.

Сауалнама нәтижелері нақты көріністі көрсетпеді. 36,2% артық ақша ішінара қалады десе, тағы 32,1% қосымша қаражатқа ие болатынын айтты. Сонымен қатар, көбінесе олардың жинақтары кірістерінің 20-40% құрайды (40,1%). Керісінше, 31,7% артық қаражатты үнемдеуге мүмкіндігі жоқ, өйткені олардың кірісі шығыстардан аспайды (9-сурет).

Сурет 9. «Ай сайынғы міндетті шығындардан кейін Сізде әдетте үнемдейтін ақша қалады ма?» және «Жинағыңыз кірістің шамамен қанша пайызын құрайды?» сұрақтарына жауаптар бөлінісі, %

Респонденттердің жасы мен білім деңгейі бойынша деректердің корреляциясы келесі тенденцияны көрсетті (3-кесте).

Біріншіден, жоғары білімнің болуы халықтың ақшаны үнемдеуге қаржылық мүмкіндіктерінің көрсеткіші емес. 3-кестеде жоғары оқу орнынан кейінгі білімі бар әрбір үшінші респонденттің дерлік қосымша ақшалай қаражаты жоқ екендігі көрсетілген, өйткені кірістер тек шығындарды жабады.

Екіншіден, жинақ мүмкіндіктерінің болмауы аға буынға тән. Керісінше, бұл еңбек нарығындағы сұраныстың болмауына және төмен жалақыға, сондай-ақ зейнетке шығуға байланысты. Жас ерекшелігінде ең жоғары теріс көрсеткіштер 50 жастан асқан респонденттерде тіркелді (тиісінше 33,6% және 32%).

Кесте 3. «Жоқ, қалмайды» нұсқасына жауаптар бөлінісі, жас және білім деңгейі бөлінісінде, %

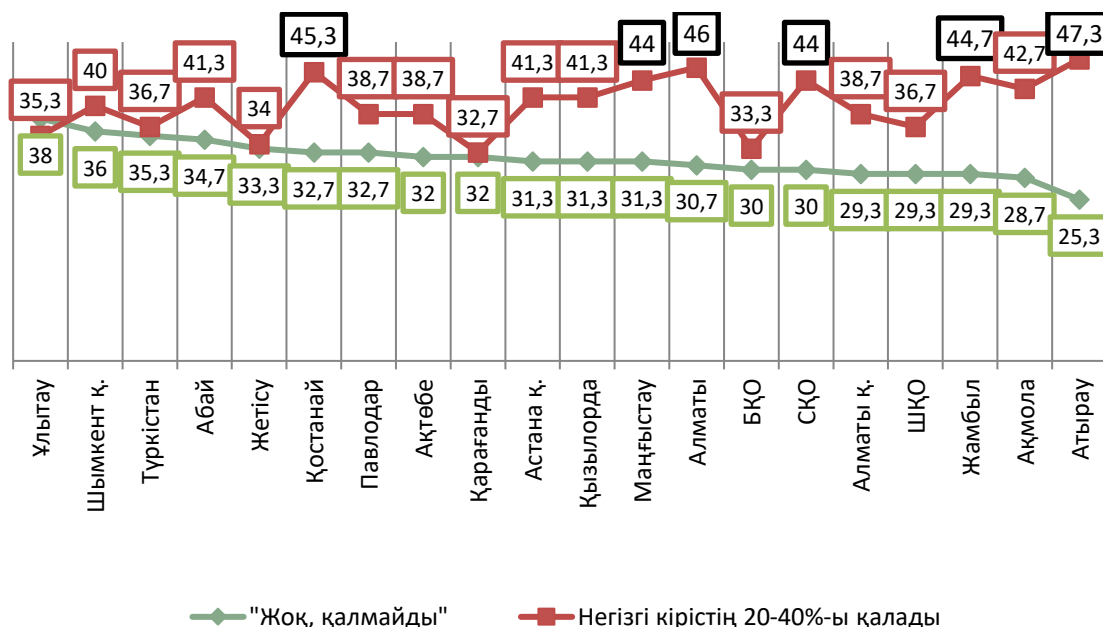
Жас бөлінісінде

18 жастан 29 жасқа дейін	30 жастан 49 жасқа дейін	50 жастан 63 жасқа дейін	63 жастан жоғары
30,3	31,4	33,6	32,0

Білім деңгейі бөлінісінде				
Бастауыш	Жалпы орта	Арнайы орта	Жоғары	ЖОО кейінгі жоғары
20	35,4	29,9	30,4	39,9

Өңірлік бөліністе «Жоқ, қалмайды» көрсеткіштеріне назар аудару керек, бұл өз кезегінде жергілікті халықтың қаржылық сауаттылығын арттыру қажеттігін ғана емес, сонымен қатар тауарлар мен қызметтердің табысы мен бағасын реттеу саласында кейбір мәселелердің бар екендігін де көрсетуі мүмкін (10-сурет). Жалпы, 9 өңір өз позицияларын республикалық орташа көрсеткіштен жоғары бекітті. Бірқатар жағымсыз деректерде Ұлытау облысы көш бастап тұр (38%). Екінші орында Шымкент қаласы (36%) тұр. Үштікті Түркістан облысы жабады (35,3%).

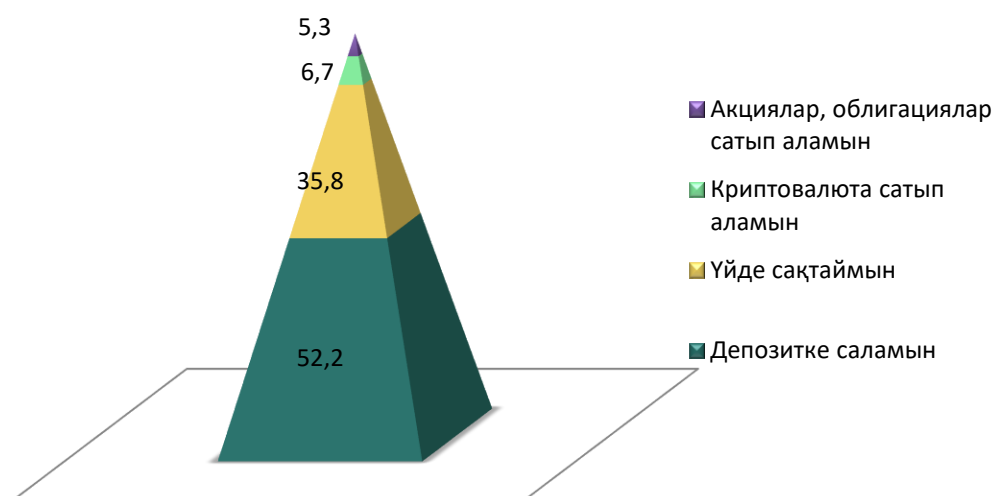
Керісінше, негізгі табыстың 20-40%-ын ай сайын жинақтау мүмкіндігі батыс өңірлерге, атап айтқанда Атырау (47,3%) және Маңғыстау (44%) облыстарына, сондай – ақ оңтүстік өңірлерге- Алматы (46%), Жамбыл (44,7%) облыстарына, солтүстік өңірлерге- СҚО (44%) және Қостанай облыстарына тән (45,3%).

Сурет 10. Респонденттердің жинақ мүмкіндігі, өңірлер бөлінісінде, %

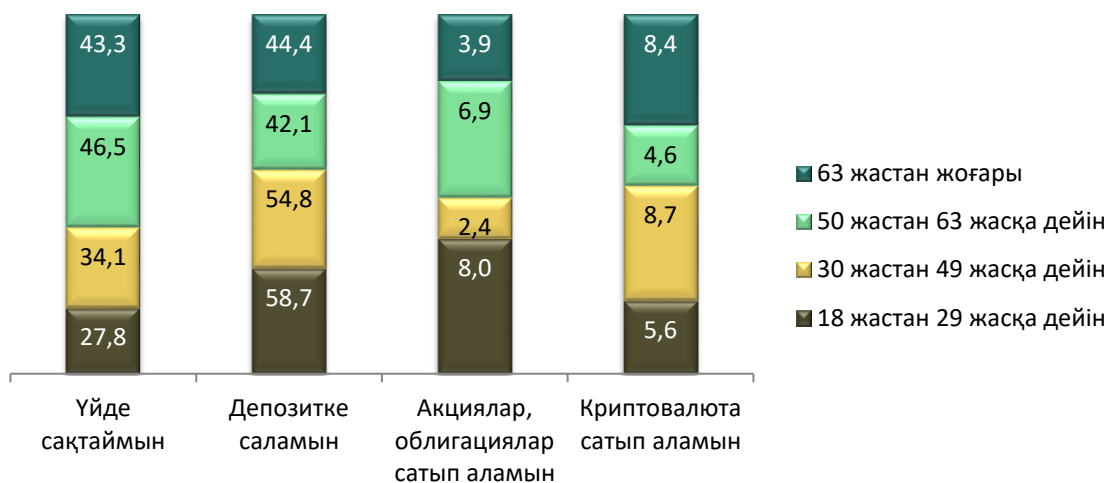
Сауалнама деректеріне сәйкес қазақстандықтардың негізгі жинақ «әмияны» депозиттік шот болып табылады – 52,2%. Сондай-ақ, әрбір үшінші респондент ақшаны үйде сақтауды жөн көреді-35,8%. Алайда,

бүгінгі күнге дейін криптовалюталар (6,7%) және облигациялар (5,3%) сенімді жинақтау әдістері емес. (11-сурет).

Сурет 11. «Ақшаңызды қайда сақтайсыз?» сұрағына жауаптар бөлінісі, %

Жас корреляциясында (12-сурет) деректер өте айқын: егер «үй банкі» ересек адамдар арасында кең таралған болса (сәйкесінше 46,5% және 43,3%), онда депозиттер (58,7%) және облигациялар (8%) жастарға тән.

Сурет 12. «Ақшаңызды қайда сақтайсыз?» сұрағына жауаптар бөлінісі, жастар бөлінісінде, %

Қаржылық жағдайды жақсарту және қаржылық тұрақтылыққа қол жеткізу мақсатында зерттеу шеңберінде үй бюджетіне, атап айтқанда азаматтардың кірістері мен шығыстарының арақатынасына қатысты мәселе зерделенді. Осылайша, сауалнама (4 – кесте) респонденттердің көпшілігі

соңғы 12 айда кірістері шығындарды жаба алмайтын жағдайларға тап болғанын көрсетті: «Иә, мұндай жағдайда болды» – 28,8%; «Мұндай жағдай жиі кездеседі» – 26,8%; «Мұндай жағдай сирек кездеседі» - 20,7%.

Өңірлік бөліністе, жалпы алғанда, респонденттер бюджет тапшылығына тап болмаған оңтүстік өңірлерде – Шымкент қаласында (30,7%), Жамбыл (30%) және Түркістан (29,3%) облыстарында оң көрініс қалыптасуда.

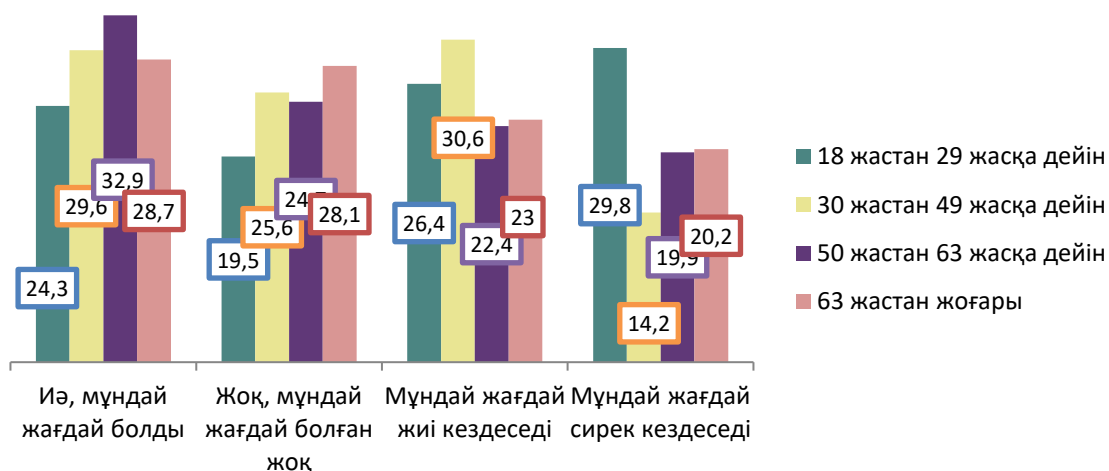
Ең күрделі жағдай жергілікті халық жиі шығынға ұшырайтын өңірлерде байқалады: Абай (31,3%), Алматы (32%) облыстары және СҚО (30%).

Кесте 4. «Егер Сіз соңғы 12 айды еске түсірсеңіз, онда Сіздің кірістеріңіз шығындарды өтемейтін жағдайға тап болдыңыз ба және бұл қаншалықты жиі қайталанады?» сұрағына жауаптар бөлінісі, өңірлер бөлінісінде, %

Өңірлер	Иә, мұндай жағдай болды	Жоқ, мұндай жағдай болған жоқ	Мұндай жағдай жиі кездеседі	Мұндай жағдай сирек кездеседі
ҚР	28,8	23,7	26,8	20,7
Астана қ.	28,7	24,7	28,0	18,7
Алматы қ.	24,0	22,0	29,3	24,7
Шымкент қ.	24,7	30,7	23,3	21,3
Ақмола	24,7	20,7	28,0	26,7
Абай	29,3	20,0	31,3	19,3
Ақтөбе	28,0	28,0	23,3	20,7
Алматы	30,0	22,7	32,0	15,3
Атырау	34,7	22,0	26,7	16,7
ШҚО	34,7	18,7	25,3	21,3
Жамбыл	25,3	30,0	24,0	20,7
Жетісу	34,0	24,0	22,0	20,0
БҚО	21,3	28,0	29,3	21,3
Қарағанды	35,3	16,7	26,0	22,0
Қостанай	21,3	22,7	33,3	22,7
Қызылорда	35,3	22,7	22,7	19,3
Маңғыстау	26,7	26,0	24,0	23,3
Павлодар	28,7	19,3	27,3	24,7
СҚО	28,7	23,3	30,0	18,0
Түркістан	33,3	29,3	22,0	15,3
Ұлытау	26,7	22,0	28,7	22,7

Респонденттердің жасына байланысты деректердің корреляциясы 30-49 жас аралығындағы респонденттерде (30,6%) жиі отбасылық бюджет тапшылығы байқалатынын көрсетеді. Сірә, олардың шығындары осы

жастағы кәмелетке толмаған балалардың болуымен және олардың қажеттіліктерімен негізделеді (13-сурет).

Сурет 13. «Егер Сіз соңғы 12 айды еске түсірсеңіз, онда Сіздің кірістеріңіз шығындарды өтемейтін жағдайға тап болдыңыз ба және бұл қаншалықты жиі қайталанады?» сұрағына жауаптар бөлінісі, жас бөлінісінде, %

Бұл ретте жағдайдан шығудың негізгі әдісі қарыз болып табылады. Респонденттердің үштен бірі дерлік шектен тыс шығындар жағдайында қарыз (38,9%) және несие (35,9%) алды (5-кесте). Бұл жағдайда респонденттердің 36,8% - ы тәуелсіз болды. Атап айтқанда, төрттен бірі жеке жинақтарды пайдаланды (23,7%), тағы 13,1% депозиттік қаражатты пайдаланды. Халықтың несиелендіру деңгейіне назар аудару керек: 7,5% онлайн-несие алады, 12,5% микрокредиттерге жүгінеді.

Жыныстық-жас ерекшелігі бұл мәселеде маңызды тенденцияны анықтаған жоқ. Сондай ақ білім деңгейі мен әлеуметтік мәртебесі кірістер мен шығыстар мәселелерін шешудің ықпалды критерийлері болып табылмайды.

Аймақтық бөліністе «несиелік ойлау» деңгейі жоғары аймақтарды ескеру қажет. «Несие алдым», «Онлайн-несие алдым», «Микроқаржы ұйымынан несие алдым» жауап нұсқалары бойынша көрсеткіштер жиынтығында келесі облыстар көш бастап тұр: БҚО (68%), Шымкент (64,7%), Ақтөбе облысы (62,7%) (5-кесте).

Кесте 5. «Сіз бұл жағдайда не істедіңіз?» сұрағына жауаптар бөлінісі, өңірлер бөлінісінде, %

Өңірлер	Қарыз алдым	Несие алдым	Жеке жинақтарымды қолдандым	Депозиттен шештім	Онлайн-несие алдым	Микроқаржы ұйымынан несие алдым
ҚР	38,9	35,9	23,7	13,1	7,5	12,5
Астана қ.	36,0	36,7	28,0	12,7	6,0	14,7

Алматы қ.	46,7	37,3	22,0	13,3	5,3	12,7
Шымкент қ.	34,0	40,7	22,0	16,0	12,0	12,0
Ақмола	41,3	36,0	20,0	13,3	7,3	10,7
Абай	42,0	32,7	31,3	11,3	4,0	16,0
Ақтөбе	31,3	36,7	30,0	13,3	8,0	18,0
Алматы	42,7	40,7	19,3	11,3	7,3	10,7
Атырау	42,7	30,7	27,3	10,0	8,7	12,0
ШҚО	42,7	34,7	23,3	12,7	6,0	12,0
Жамбыл	43,3	38,0	17,3	8,7	6,7	7,3
Жетісу	42,7	36,0	22,0	11,3	9,3	11,3
БҚО	29,3	44,7	20,7	16,0	10,7	12,7
Қарағанды	39,3	31,3	23,3	14,7	8,0	12,7
Қостанай	38,0	34,0	24,0	15,3	8,7	12,7
Қызылорда	33,3	38,0	24,0	12,0	3,3	14,0
Маңғыстау	41,3	31,3	24,0	12,0	7,3	12,7
Павлодар	38,0	39,3	24,7	10,7	3,3	15,3
СҚО	37,3	35,3	20,7	14,7	9,3	7,3
Түркістан	34,7	32,7	26,7	18,0	11,3	14,7
Ұлытау	42,0	30,7	23,3	14,0	8,0	10,7

Ақшаны үнемдеу-бұл қаржылық тұрақтылық пен болашақ әл-ауқатты қамтамасыз ете алатын маңызды қаржылық дағды. Сауалнама көрсеткендей, респонденттердің жинақталған тәжірибесі көбінесе олардың қаржылық мүмкіндіктеріне байланысты. 48,2% ақша артылғанда ақшаны үнемдейді. Жинақтарды көбейтудің мотивациялық факторы белгілі бір сатып алуларға ақша жинайтын 24,5% - ға тән. Қаржы қаражаттын жинақтаудағы тұрақтылық халықтың тиісінше 12,4% және 16,3% - ында байқалады.

Сурет 14. «Ақша жинауға қатысты келесі мәлімдемелердің қайсысы сізге сәйкес келеді?» сұрағына жауаптар бөлінісі, %

Бұл мәселенің жас динамикасы келесідей. Бір қызығы, жүйелі жинақтау тәжірибесі негізінен жас ұрпақта (12,9% және 15,9%), сондай-ақ үлкендерде (11,8% және 18,4%) қалыптасты.

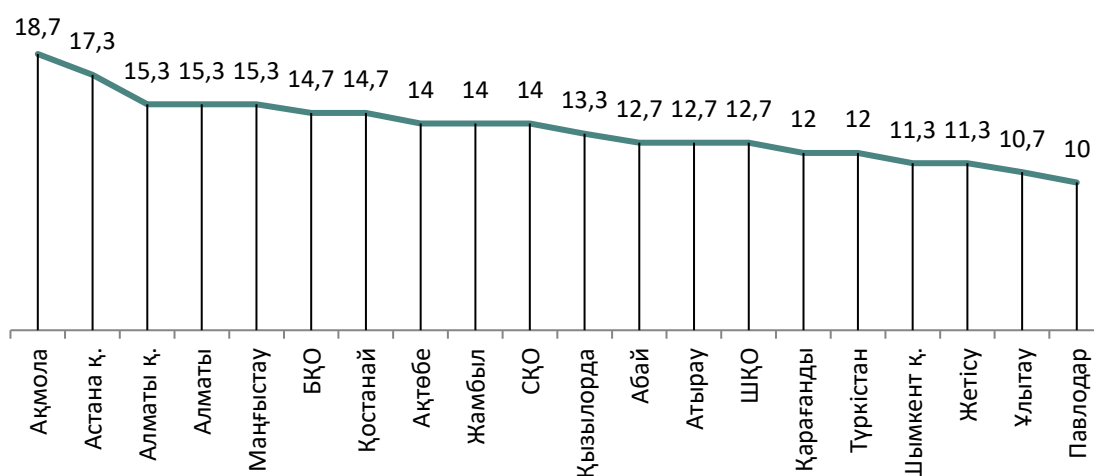
Дегенмен, жасы неғұрлым үлкен болса, соғұрлым аз адамдар үнемдеуге бейімделеді. «Мен ақша жинамаймын» жауап нұсқасы бойынша

көрсеткіштер: «18-29 жас» – 12,6%, «30-49 жас» – 13,5%, «50-63» жас – 14,7%, сондай-ақ «63+» - 14,6% (15-сурет).

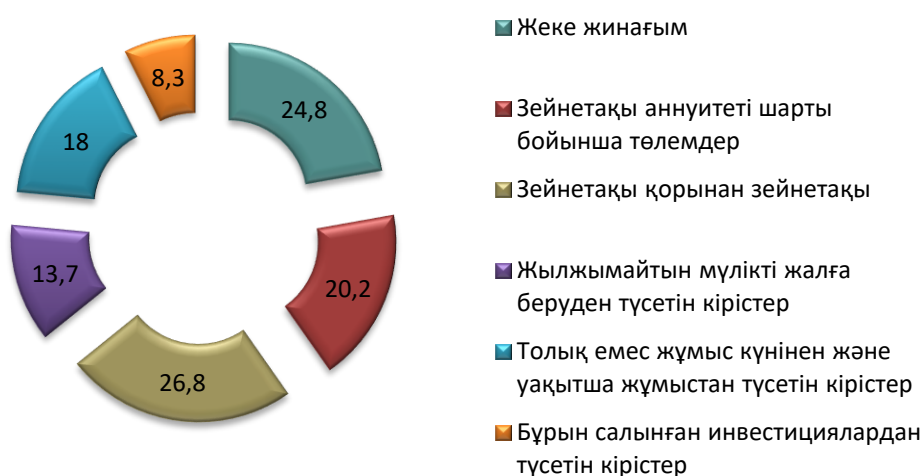
Сурет 15. «Ақша жинауға қатысты келесі мәлімдемелердің қайсысы Сізге сәйкес келеді?» сұрағына жауаптар бөлінісі, жас бөлінісінде, %

Өңірлік бөліністе жинақ дағдылары негізінен Ақмола (18,7%), Алматы (15,3%), Маңғыстау (15,3%) облыстары мен Астана (17,3%), Алматы (15,3%) қалаларының тұрғындарында көрінбеді. Қаражат жинау қабілеті мен дайындығына көптеген факторлар әсер етуі мүмкін. Егер табыстың төмен деңгейі мен қаржылық жағдайдың себебін алып тастаса, жоғарыда аталған өңірлерде қаржылық жоспарлау, қаржылық сауаттылық дағдыларын дамытуға назар аудару керек, сондай-ақ қаржылық реттеудің психологиялық аспектілерін ескеру қажет (16-сурет).

Сурет 16. «Мен ақша жинамаймын» сұрағына жауаптар бөлінісі, өңірлер бөлінісінде, %

Егде жастағы адамдарда қаржылық тұрақтылық пен өмір сапасын қамтамасыз ететін әртүрлі табыс көздері болуы мүмкін. Зерттеу нәтижелеріне сәйкес, қазақстандықтар негізінен БЖЗҚ зейнетақыларына (26,8%) және өз жинақтарына (24,8%) сүйенеді. Әрбір бесінші респондент жеке сақтандыру компанияларында қаражат жинауы мүмкін, өйткені болашақта зейнетақы аннуитеті шарты бойынша төлемдер күтіледі. 18% зейнеткерлік жаста толық емес жұмыс күнін жоққа шығармайды (17-сурет).

Сурет 17. «Қартайған кезде Сіз үшін қандай табыс көздері маңызды болады деп ойлайсыз?» сұрағына жауаптар бөлінісі, %

Тарау бойынша қорытынды:

– Отбасы бюджетін басқару жауапкершілігі отбасының қаржылық тұрақтылығы мен әл-ауқатының тікелей көрсеткіші болып табылады. Сауалнама нәтижелеріне сәйкес, қазақстандық қоғамда қаржылық-отбасылық қатынастардың әртүрлі нысандары байқалады. Респонденттердің үштен бірі (30,2%) өздері қаржыны бөлу туралы шешім қабылдайды. Төрттен бірі бұл функцияны ата-аналарына табыстайды (24,3%). Әрбір бесінші респондент жұбайына береді. 18,2% жалпы бюджетті жүргізеді.

– Бұл мәселенің жас және гендерлік ерекшелігі келесідей. Отбасылық бюджет үшін жеке жауапкершілік ерлерде жиі байқалады,

әйелдер көп жағдайда бірлескен бақылау туралы айтты. Сонымен қатар, тәуелсіздік 50-63 жас санатына көбірек тән.

- Жиынтықта Қазақстандықтардың 80,5% - ында жеке бюджет толық немесе ішінара көлемде бар. Көбінесе бұл тенденция зейнеткерлік жастағы респонденттер мен ерлерге қатысты.

- Респонденттердің қаржылық өмірінің маңызды аспектілері: шоттарды уақытылы төлеу (48,4%), сатып алуға ұтымды көзқарас (46,4%), сондай-ақ бюджет мониторингі (43,9%) болып табылады.

- Жас корреляциясында қаржы қаражатын теңгерімдеумен күрделілік бір күн өмір сүретін және алғанынан көп ақша жұмсайтын жас және аға буындарда байқалады.

- 31,7% артық қаражатты үнемдеуге мүмкіндігі жоқ, өйткені олардың кірісі шығыстардан аспайды.

- Респонденттердің үштен бірі дерлік шектен тыс шығындар жағдайында қарыз (38,9%) және несие (35,9%) алды.

- Өңірлік бөліністе «кредиттік ойлау» деңгейі жоғары өңірлерді назарға алу керек: БҚО (68%), Шымкент (64,7%), Ақтөбе облысы (62,7%).

- Сауалнама деректеріне сәйкес қазақстандықтардың негізгі жинақ «әмияны» депозиттік шот болып табылады – 52,2%.

2 ТАРАУ. ҚАРЖЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТТЕРДІ ПАЙДАЛАНУ МҮМКІНДІГІ

Қаржылық өнімдер, қызметтер мен құралдар ақшаны басқару және инвестициялау үшін қаржы саласында қолданылатын әртүрлі құралдар мен механизмдерді білдіреді. Қаржылық қызметтер кірістерді, жинақтарды, инвестицияларды және қаржылық тәуекелдерді басқарудың көп векторлық мүмкіндіктерін ұсынады. Олар қаржылық мақсаттарға жетуге, қаржылық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге және өмір сапасын жақсартуға көмектеседі. Қаржылық қызметтерді тиімді пайдалану банктік шотты басқару, бюджетті құру, инвестициялау, салықтарды жоспарлау, қарыздарды басқару және сақтандыру арқылы қаржылық мүдделерді қорғау сияқты көптеген аспектілерді қамтиды. Сонымен қатар, қаржылық операцияларды реттейтін ережелер мен заңдарды білу де маңызды аспект болып табылады.

Осы зерттеу аясында бірінші кезекте респонденттерге қаржылық қызметтер мен құралдардың кейбір түрлері туралы хабардар болу деңгейін бағалау ұсынылды.

Бағалау үшін 4 балдық шкала қолданылды:

- «1» – мұндай өнім туралы естіген жоқпын;
- «2» – мұндай өнім туралы естідім, бірақ ол туралы ештеңе білмеймін;
- «3» – бұл өнімді және оны әртүрлі ұйымдардың қамтамасыз ету шарттарын білемін, бірақ оларды түсіну қиын;
- «4» – бұл өніммен жақсы таныспын және әртүрлі ұйымдардың шарттарын түсінемін (6-кесте).

Кесте 6. «Қаржылық өнімдердің/қызметтердің/құралдардың келесі түрлерімен қаншалықты таныс екеніңізді айтыңызшы?» сұрағына жауаптар бөлінісі, %

№	Қаржы қызметінің/құралының атауы	4 балдық шкала бойынша бағалау			
		1	2	3	4
1.	Банктік депозит	27,0	32,5	30,4	10,1
2.	Білім беру депозиті	22,7	25,9	33,1	18,3
3.	Дебеттік карта	33,9	26,1	17,3	22,7
4.	Несие картасы (мысалы, каспи red)	22,5	24,5	47,5	5,5
5.	Ағымдағы шот	15,6	29,6	48,8	6,0
6.	Ипотека, тұрғын үй несиесі	25,0	40,2	18,8	16,0
7.	Тұтынушылық несие	39,3	23,5	21,5	15,7
8.	Онлайн несие	33,2	25,9	20,0	20,9
9.	Автонесие	25,2	37,1	25,1	12,6
10.	Жалақыға дейінгі несие	36,5	28,8	26,2	8,5
11.	Интернет мобильді банкинг	22,7	25,9	33,1	18,3
12.	Ерікті зейнетақы жинақтары	33,9	26,1	17,3	22,7
13.	Зейнетақы аннуитеті	39,8	27,6	9,9	22,7
14.	Сақтандыру полисі	27,1	18,0	32,8	22,0

Сауалнама нәтижелері көрсеткендей, жалпы алғанда, респонденттер көптеген қаржы құралдары туралы жақсы біледі, дегенмен олардың мәніне жеткілікті түрде енбейді және шарттарды толық түсінбейді. Сонымен қатар, ең танымал қаржы құралдары несие картасы (47,5%) және ағымдағы шот (48,8%) болды. Ең төменгі хабардарлық тұтынушылық несие (39,3%) және зейнетақы аннуитеті (39,8%) бағандары бойынша тіркелген. Ішінара түсінік тұрғын үй және авто несиелері бойынша тіркелген (тиісінше 40,2% және 37,1%).

Өңірлік бөліністе (7-кесте) халықтың қаржылық қызметтер мен құралдар бойынша қабілетсіздігі бойынша неғұрлым жоғары көрсеткіштер

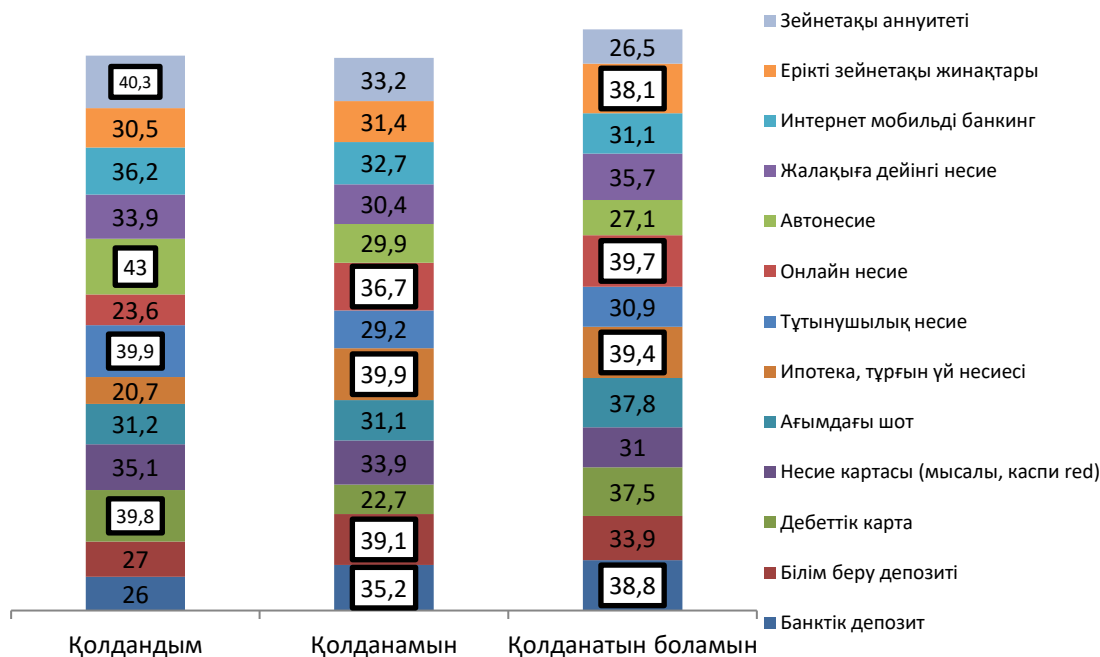
жиі кездесетін өңірлерге назар аудару қажет. Атап айтқанда, бұл Ақмола, Қостанай, Маңғыстау облыстары, ШҚО және БҚО.

Кесте 7. «1 –мұндай өнім жайлы естіген жоқпын» сұрағына жауаптар бөлінісі, өңірлер бөлінісінде, %

Өңірлер	Нұсқалар													
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Астана қ.	29,3	23,3	32,7	22,7	15,3	24,7	38,0	31,3	31,3	32,0	23,3	32,7	38,7	24,7
Алматы қ.	26,7	22,7	30,0	24,0	18,0	24,0	34,7	25,3	26,0	32,7	22,7	30,0	39,3	26,7
Шымкент қ.	23,3	19,3	31,3	18,7	14,7	20,7	36,0	38,0	31,3	36,7	19,3	31,3	40,0	35,3
Ақмола	30,0	24,0	37,3	18,7	19,3	25,3	44,7	37,3	18,7	40,7	24,0	37,3	42,0	24,0
Абай	30,0	21,3	30,7	25,3	14,0	28,7	34,7	33,3	24,7	36,7	21,3	30,7	41,3	28,7
Ақтөбе	22,7	20,7	26,7	21,3	12,0	28,7	38,0	32,0	20,0	35,3	20,7	26,7	38,7	31,3
Алматы	29,3	24,0	36,0	23,3	17,3	25,3	44,0	34,7	22,0	37,3	24,0	36,0	40,0	18,7
Атырау	22,0	20,0	34,7	28,7	15,3	28,7	38,0	27,3	26,7	34,0	20,0	34,7	34,7	32,0
ШҚО	32,0	26,0	37,3	25,3	12,0	24,7	42,7	35,3	20,0	36,0	26,0	37,3	43,3	21,3
Жамбыл	18,7	28,7	40,7	17,3	14,7	22,7	41,3	32,7	24,0	38,7	28,7	40,7	36,0	26,7
Жетісу	30,0	17,3	28,0	28,0	14,7	25,3	38,7	31,3	25,3	32,7	17,3	28,0	42,0	28,7
БҚО	26,7	24,0	36,7	22,0	14,7	24,7	45,3	41,3	22,7	44,7	24,0	36,7	44,0	23,3
Қарағанды	28,7	20,0	32,7	24,7	22,7	24,0	40,7	38,0	27,3	35,3	20,0	32,7	35,3	26,7
Қостанай	22,7	30,7	38,7	26,0	14,0	23,3	44,7	28,7	23,3	41,3	30,7	38,7	32,0	28,0
Қызылорда	29,3	22,7	32,0	17,3	18,0	25,3	40,7	28,0	28,0	37,3	22,7	32,0	43,3	30,0
Маңғыстау	24,7	27,3	36,7	16,7	13,3	22,0	39,3	36,7	24,0	39,3	27,3	36,7	36,0	26,0
Павлодар	27,3	22,7	32,7	20,7	14,7	27,3	34,0	28,0	26,7	34,0	22,7	32,7	39,3	27,3
СҚО	28,7	19,3	36,7	25,3	15,3	21,3	43,3	34,7	24,0	37,3	19,3	36,7	42,7	28,0
Түркістан	33,3	18,7	34,0	22,0	15,3	27,3	32,7	34,0	27,3	31,3	18,7	34,0	42,7	24,7
Ұлытау	25,3	20,7	32,0	22,0	16,0	25,3	34,0	35,3	30,0	36,7	20,7	32,0	45,3	30,7

Халық арасында қаржылық қызметтердің таралуы оларды пайдалану жиілігімен анықталады. Белгілі бір қаржылық қызметтерді пайдаланатын адамдар неғұрлым көп болса, соғұрлым олар жиі кездеседі. Қаржылық қызметтерді тұтыну қол жетімділікке, халықтың білім деңгейіне, экономикалық жағдайларға және белгілі бір аймақтағы немесе елдегі мәдени ерекшеліктерге байланысты болуы мүмкін.

Осылайша, сауалнаманың қорытынды нәтижелері өткен, қазіргі және болашақтағы қандай да бір қаржылық өнім/қызмет трендіні анықтауға мүмкіндік береді (18-сурет).

Сурет 18. «Осы өнімдердің/қызметтердің қайсысын пайдаланғаныңызды айтыңызшы (1) (2) немесе (3) (жеке немесе басқа отбасы мүшелерімен бірге)?» сұрағына жауаптар бөлінісі, %

Респонденттердің бағалауы бойынша қызметтердің танымалдығы кезеңге байланысты өзгереді. Сонымен, бұрын ең көп таралған қызметтер автонесиелеу (43%), зейнетақы аннуитеті (40,3%), тұтынушылық несие (39,9%) және дебеттік карта (39,8%) болды. Бірақ бұл қызметтер бүгінгі күнге дейін өзектілігін жоғалтты деп айтуға болмайды.

Дегенмен, сауалнамаға қатысушылар атап өткендей, қазіргі уақытта ең көп таңдау білім беру депозиттеріне (39,1%), ипотекаға (39,9%), онлайн несиелерге (36,7%) және банктік депозиттерге (35,2%) түседі. Айта кету керек, технологиялық мүмкіндіктердің дамуымен халық арасында қаржылық қызметтердің дәстүрлі нысандарынан онлайн түріне көшу байқалады, атап айтқанда, бұл несиелеу саласына да қатысты. Сондай-ақ, қазақстандықтар депозиттердің әртүрлі түрлерін пайдалана отырып, жинақтау дағдыларын көбірек қолдана бастады.

Болашақта депозит (38,8%), ипотека (39,4%) және онлайн несие (39,7%) қызметтері өзектілігін сақтайды. Бұл қатар ерікті зейнетақы жинақтарымен толықтырылады (38,1%). Ерікті зейнетақы жинақтарына сұраныстың артуы болашаққа оң болжам жасауға мүмкіндік береді.

➤ Біріншіден, ЕЗА азаматтарға *зейнетақыға қосымша қаржылық резерв* құруға мүмкіндік береді. Бұл әсіресе зейнеткерлер өмірінің көп

бөлігін қосымша табыс көзінсіз өткізе алатын өмір сүру ұзақтығының артуы жағдайында өте маңызды.

➤ Екіншіден, *мемлекетке түсетін қаржылық жүктеме азаяды*: ЕЗА зейнетақы саласындағы мемлекетке түсетін қаржылық ауыртпалықты азайтуға көмектесе алады. Егер көп адамның өз жинақтары болса, бұл мемлекеттік зейнетақылар мен әлеуметтік бағдарламаларға тәуелділікті азайтуы мүмкін.

➤ Үшіншіден, *жеке қаржылық жоспарлау дағдысы дамиды*: ЕЗА адамдарға үлкен тәуелсіздік пен зейнеткерлікке шыққан кезде өз қаржысын бақылауға мүмкіндік береді. Олар өз ақшаларын қалай инвестициялауды және зейнеткерлікке шығуды тандай алады.

Бұл мәселеде деректердің жыныстық-жас ерекшеліктері, аймақтық белгілері және білім деңгейі бойынша корреляциясы айтарлықтай ауытқуларды көрсетпеді.

Қаржылық қызметтерді таңдау нақты қаржылық мақсаттарға, қажеттіліктерге және жеке жағдайларға байланысты. Шешім қабылдау кезінде әртүрлі факторлар мен тәсілдерді ескеру маңызды. Мысалы, зерттеу барысында респонденттерге келесі шешім жолдары ұсынылады:

Әртүрлі ұйымдарды қарастыру: бұл тәсіл әртүрлі қаржы институттарының әртүрлі ұсыныстары мен шарттарын салыстыруға, ставкалар, комиссиялар мен қызметтер тұрғысынан ең жақсы нұсқаны таңдауға мүмкіндік береді.

Бір ұйымда әртүрлі нұсқаларды қарастыру: егер тұтынушы белгілі бір ұйымға сенсе, бұл қиындықты азайтудың және бір провайдермен байланысты сақтаудың ыңғайлы тәсілі болуы мүмкін. Дегенмен, мақсатқа сәйкес келетініне көз жеткізу үшін осы ұйымның ішіндегі әрбір опция үшін нақты шарттар мен тарифтерді бағалауды ұмытпаңыз.

Инновациялық және стандартты емес опциялар: жаңа және әдеттен тыс қаржылық қызметтерді табу пайдалы болуы мүмкін, әсіресе финтех компаниялары мен цифрлық құралдар сияқты заманауи және инновациялық қаржы тәсілдері қызықты болса.

Достар мен туыстардың кеңестеріне құлақ асу: жақын адамдардың кеңестері құнды болуы мүмкін, бірақ олар көбінесе қарастырылып отырған салада тәжірибе мен білімге ие бола бермейді.

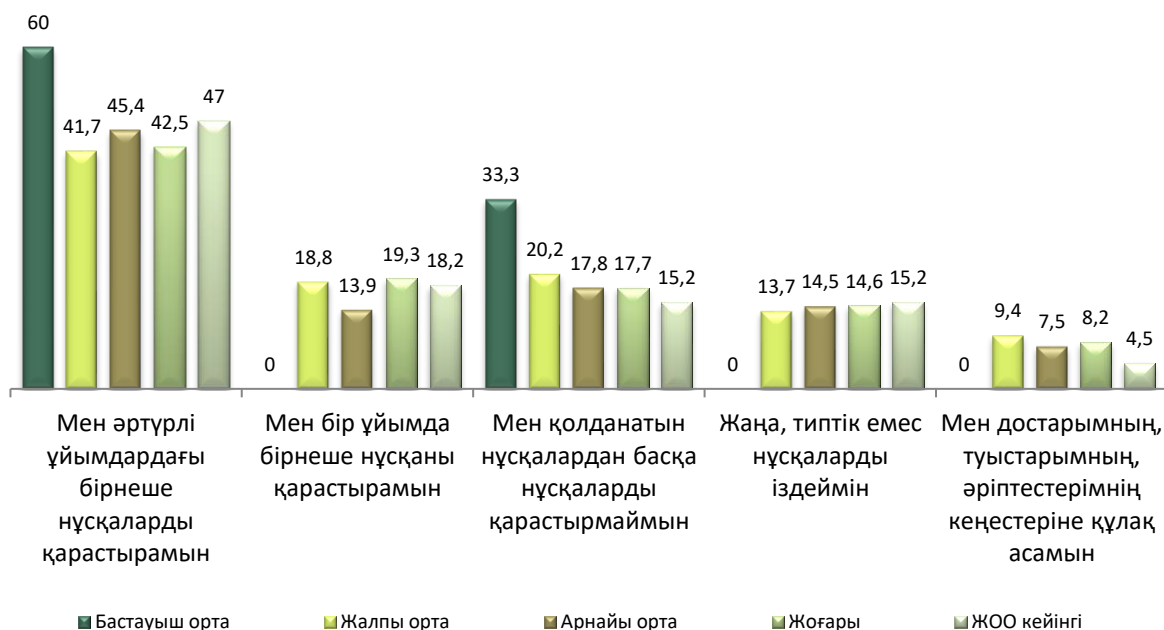
Сауалнама нәтижелері бойынша респонденттердің жоғарыда айтылғандардың бірінші нұсқасына көбірек бейім екендігі анықталды, атап айтқанда әртүрлі ұйымдардағы әртүрлі нұсқаларды қарастыру (43,7%). Аз

адамдар тек бір провайдерге адалдықтарын білдіріп, олармен талқылайды (17,3%). Пассивті тәсіл де жоққа шығарылмайды – тек бірдей қызметтерді пайдалану (18,1%). Керісінше, 14,4% тапқыр және ізденімпаз болып шықты. Тағы 7,9% таныстарының кеңестеріне сенеді (19-сурет).

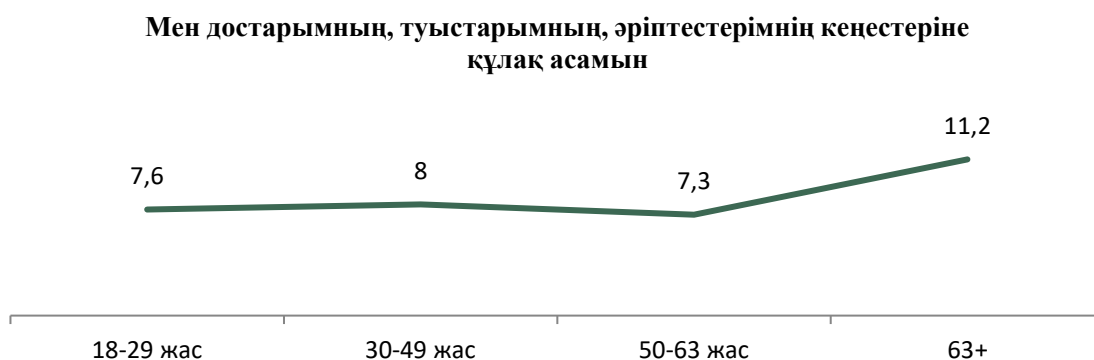
Сурет 19. «Белгілі бір қаржылық өнімді/қызметті таңдағанда, Сіз әдетте: (3-тен аспайтын жауап нұсқаларын көрсетіңіз)» сұрағына жауаптар бөлінісі, %

Бір қызығы, респонденттердің білім деңгейі бойынша жауаптар корреляциясы келесі тенденцияны көрсетті (20-сурет). Сонымен, білім деңгейі неғұрлым жоғары болса, қаржылық қызметтерді таңдау кезінде инновацияға деген ұмтылыс соғұрлым жиі көрінеді (сәйкесінше 13,7%; 14,5%; 14,6% және 15,2%). Керісінше, білім деңгейі неғұрлым төмен болса, респонденттер қаржылық қызметтерді таңдауда консервативті көзқарастарды ұстана отырып, моно селекциялық сипатын жиі білдіреді (33,3%; 20,2%; 17,8%; 17,7% және сәйкесінше 15,2%). Дегенмен, бастауыш орта білім тек сәйкестіктің көрсеткіші емес, респонденттердің 60% - ы әлі де ашық және әртүрлі ұйымдарда бірнеше нұсқаларды қарастырады.

Сурет 20. «Белгілі бір қаржылық өнімді/қызметті таңдағанда, Сіз әдетте: (3-тен аспайтын жауап нұсқаларын көрсетіңіз)» сұрағына жауаптар бөлінісі, білім деңгейі бөлінісінде, %

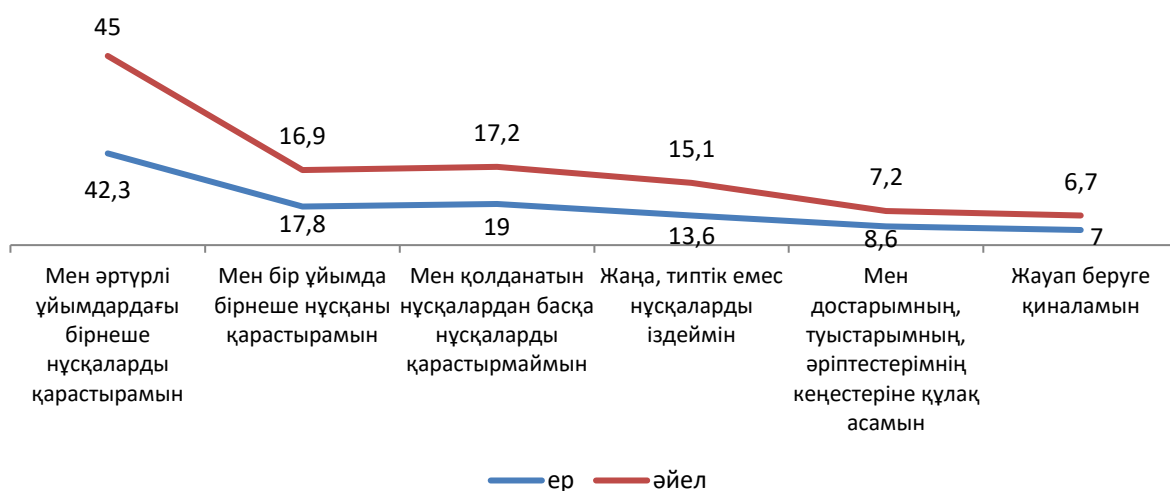
Жас корреляциясында белгілі бір жауаптар тізбегі және ұрпақ айырмашылығы жоқ. Дегенмен, зейнеткерлік жастағы респонденттер қаржы ұйымдарымен өзара іс-қимылда ең пассивті болып табылатынын атап өткен жөн. Олар жақындарының кеңестеріне сенуге ыңғайлы (11,2%). Бұл тұрғыда жақын адамдардан алынған ақпараттың құндылығына қарамастан, осы санаттағы адамдарды қызметтерді таңдау процесіне, атап айтқанда қаржы мамандарымен кеңесуге тарту ұсынылады (21-сурет).

Сурет 21. «Белгілі бір қаржылық өнімді/қызметті таңдағанда, Сіз әдетте: (3-тен аспайтын жауап нұсқаларын көрсетіңіз)» сұрағына жауаптар бөлінісі, жас бөлінісінде, %

Гендерлік бөлімде әйелдер ең тапқыр болып шықты (22-сурет). Бұл келесі нұсқаларға жауаптарда басым жағдайда көрінеді: «Мен әртүрлі ұйымдардағы бірнеше нұсқаларды қарастырамын» (45%) және «Жаңа, типтік емес нұсқаларды іздеймін» (15,1%).

Керісінше, консервативті тәсіл ерлердің келесі жауаптарында байқалады: «Мен бір ұйымда бірнеше нұсқаны қарастырамын» (17,8%); «Мен қолданатын нұсқалардан басқа нұсқаларды қарастырмаймын» (19%) және «Достарымның, туыстарымның, әріптестерімнің кеңестерін ұстанамын» (8,6%).

Сурет 22. «Белгілі бір қаржылық өнімді/қызметті таңдағанда, Сіз әдетте: (3-тен аспайтын жауап нұсқаларын көрсетіңіз)» сұрағына жауаптар бөлінісі, жыныс бөлінісі, %

Келесі сұрақ тұтынушылық (онлайн) несиелерге қатысты. Зерттеу барысында тұтынушылық (онлайн) несиені ресімдеудегі ең маңызды факторлар пайыздық мөлшерлеме (45,6%) және кредиттеу мерзімі (21,5%) болып табылатыны анықталды. Бұл дегеніміз, халық, ең алдымен, артық төлемнің ең тиімді шарттарына назар аударады. Алайда, несие беру мерзімдерінің маңыздылығы қаржылық жағдайдың төмен деңгейіне байланысты мерзімді қаржылық қажеттіліктерді көрсете алады. Бұл тұрғыда қайтару мерзімі (15,7%) және банктің беделі (12,6%) аз болды (23-сурет).

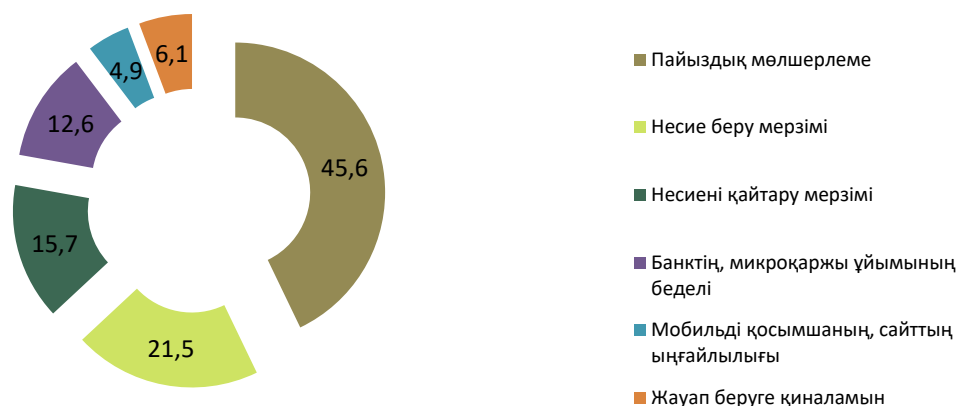

Рисунок 23. «Тұтынушылық несие алу туралы шешім қабылдағанда Сіз үшін не маңызды (онлайн несие)?» сұрағына жауаптар бөлінісі, (3-тен көп емес жауап нұсқаларын көрсетіңіз)», %

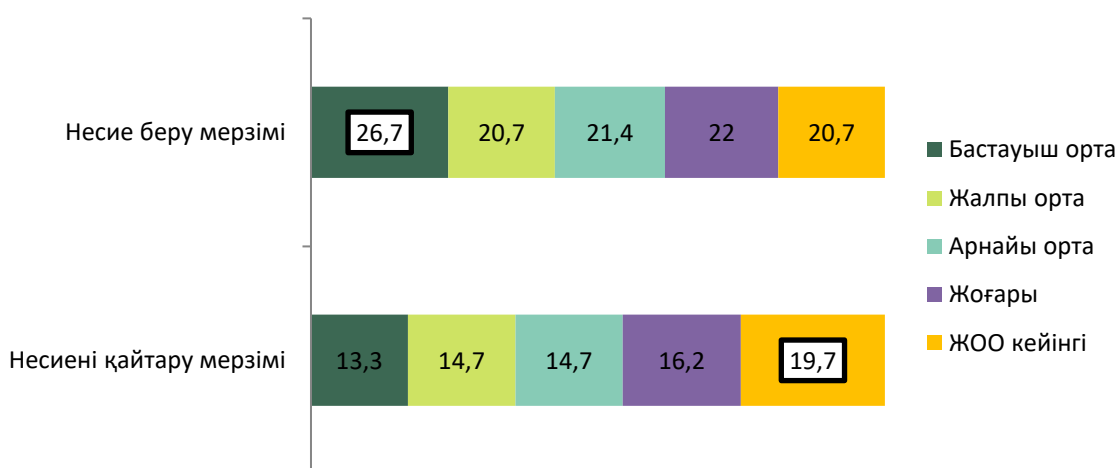
Өңірлік бөліністе (8-кесте), тұтастай алғанда, маңыздылығы бойынша кредиттеудің пайыздық мөлшерлемесі (36,7% - дан 56,7% - ға дейін) барлық жерде басым. Басқа факторларға келетін болсақ, келесі параметрлерді атап өтуге болады. Несие беру мерзімі БҚО (30,7%), Қарағанды (27,3%) және Атырау (26,7%) облыстарында аса құнды. Беру мерзімі Павлодар (21,3%), Абай (20%) және Ақтөбе (20%) облыстарының тұрғындары үшін едәуір дәрежеде өзекті. Банктің беделіне негізінен Абай (16,7%) және Ақтөбе (18%) облыстарында және Түркістан облысында (20,7%) қарайды. Банктің мобильді қосымшасының жарамдылығы аз дәрежеде Ақмола (8,7%) және Ұлытау (9,3%) азаматтарын толғандырады.

Кесте 8. «Тұтынушылық несие алу туралы шешім қабылдағанда Сіз үшін не маңызды (онлайн несие)?» сұрағына жауаптар бөлінісі, (3-тен көп емес жауап нұсқаларын көрсетіңіз)», өңірлер бөлінісінде, %

Өңірлер	Пайыздық мөлшерлеме	Несие беру мерзімі	Несиені қайтару мерзімі	Банктің, микрофин. ұйымдарының беделі	Мобильді қосымшаның, сайттың ыңғайлылығы	Ж/Қ
Астана қ.	47,3	22,7	14,0	9,3	6,7	6,7
Алматы қ.	47,3	22,7	13,3	11,3	3,3	8,0
Шымкент қ.	36,7	23,3	18,7	15,3	6,7	4,7
Ақмола	46,0	15,3	16,7	11,3	8,7	6,0
Абай	49,3	15,3	20,0	16,7	3,3	3,3
Ақтөбе	42,0	18,7	20,0	18,0	4,7	6,0
Алматы	56,7	17,3	9,3	10,7	5,3	6,0
Атырау	40,7	26,7	16,7	14,7	3,3	4,7
ШҚО	47,3	21,3	12,0	12,0	4,7	8,0
Жамбыл	46,7	21,3	14,0	12,7	5,3	6,0
Жетісу	44,0	21,3	18,0	12,0	6,7	6,7
БҚО	38,7	30,7	16,7	12,7	2,0	6,0

Қарағанды	42,7	27,3	14,0	13,3	6,7	5,3
Қостанай	53,3	24,0	14,0	10,0	2,0	4,7
Қызылорда	45,3	21,3	15,3	14,0	4,7	4,7
Маңғыстау	51,3	18,7	13,3	6,7	3,3	10,7
Павлодар	41,3	24,0	21,3	10,7	4,0	4,0
СҚО	51,3	24,7	10,0	10,0	2,7	6,0
Түркістан	41,3	16,7	18,0	20,7	4,7	6,0
Ұлытау	42,0	17,3	18,7	10,7	9,3	8,7

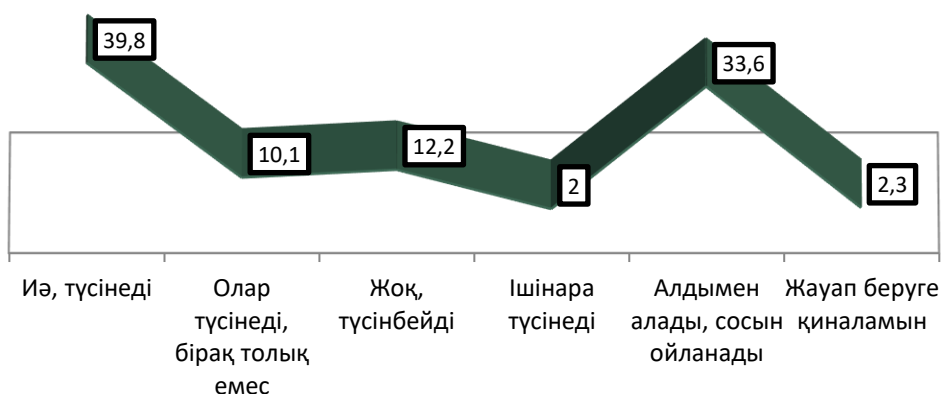
Білім деңгейі бойынша келесі үрдіс байқалады (24-сурет). Халықтың неғұрлым білімді бөлігі үшін тұтынушылық несие алу үшін банкті таңдағанда, ақшаны қайтару мерзімі маңызды (19,7%). Керісінше, маңызды емесі - беру мерзімі (26,7%).

Сурет 24. «Тұтынушылық несие алу туралы шешім қабылдағанда Сіз үшін не маңызды (онлайн несие)?» сұрағына жауаптар бөлінісі, (3-тен көп емес жауап нұсқаларын көрсетіңіз)», білім деңгейі бөлінісінде, %

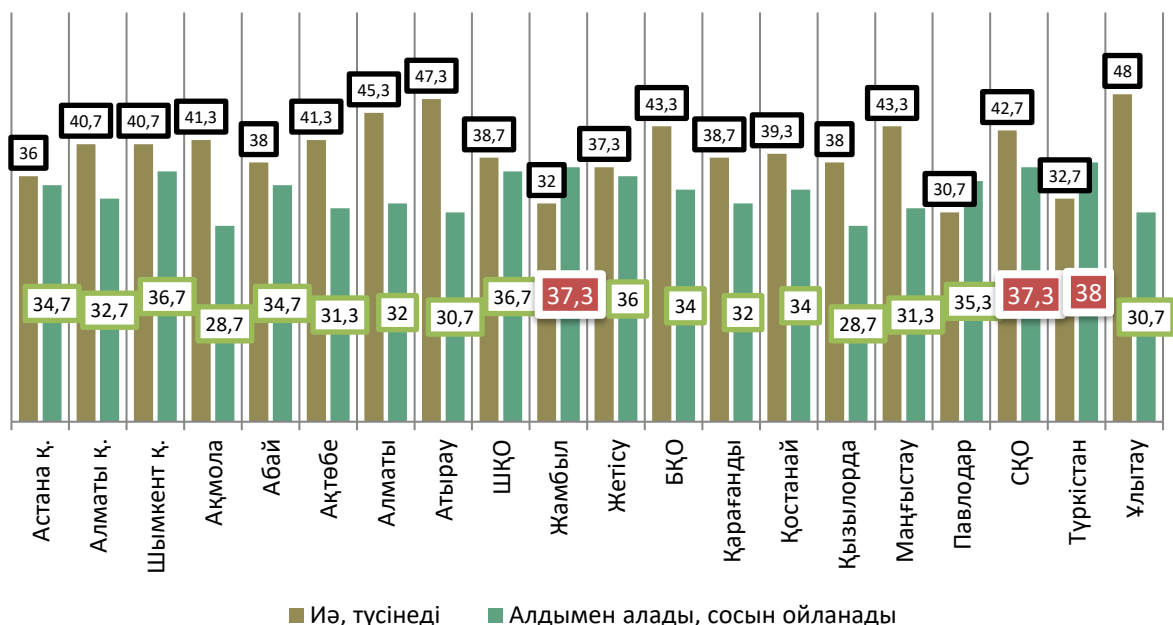
Бұл көрсеткіш, бір жағынан, бастауыш орта білімі бар тұрғындарда **импульсивті тұтынушылық менталитеттің болуын**, яғни «қабылдау, бірақ қайтармау» сезімін куәландыруы мүмкін. Екінші жағынан, мұны төмен қаржылық сауаттылықтың салдары ретінде талдауға болады. Қалай болғанда да, тұтынушылық несиелерді жиі алу немесе несие карталарын қарызды қайтарудың қаржылық қабілетін дұрыс түсінбестен сатып алу үшін пайдалану қарыздар мен несиелерді өтеу мәселелеріне әкелуі мүмкін. Нәтижесінде жеке және қоғамдық қаржылық тұрақтылық үшін жағымсыз салдарға әкеледі. Бұл тұрғыда жауапты тұтынушылық мінез-құлықты оқытудың маңыздылығы, соның ішінде адамдарды өз шығындарын жоспарлауға, бюджеттеуге және несиелер мен сатып алулар туралы саналы түрде шешім қабылдауға үйрету өзекті болып табылады.

Жоғарыда келтірілген гипотеза респонденттердің келесі сұраққа берген жауаптарында да расталады (25-сурет). Респонденттердің пікірінше, халық несиені рәсімдеу кезінде, бір жағынан, белгілі бір мерзімде (39,8%) қайтару қарызын түсінеді, бірақ екінші жағынан, алдымен алады, содан кейін ойланады (33,6%). Бұл сонымен қатар несиеге/қарызға үстірт көзқарасты көрсетеді.

Сурет 25. «Сіздің ойыңызша, қаржы ұйымынан пайызбен несие алатын барлық клиенттер несиені белгілі бір мерзімде және белгілі бір шарттарда өтеу керек екенін түсінеді ме?» сұрағына жауаптар бөлінісі, %

Осы екі жауаптың көрсеткіштерін аймақтар бойынша қарастырайық (26-сурет). *СҚО-да* (37,3%), *Жамбыл* (37,3%) және *Түркістан* (38%) облыстарында тұтынушылық кредиттік ойлау туралы жиі айтылды. Керісінше, *Атырау* (47,3%) және *Ұлытау* (48%) облыстарында қаржылық сананың жоғары деңгейі атап өтілді.

Сурет 26. «Сіздің ойыңызша, қаржы ұйымынан пайызбен несиені алатын барлық клиенттер несиені белгілі бір мерзімде және белгілі бір шарттарда өтеу керек екенін түсінеді ме?» сұрағына жауаптар бөлінісі, өңірлер бөлінісінде, %

Зерттеу сұрақтарының келесі блогы қаржы ұйымдарының несиенің менеджерінің құзыреттілігін зерттеуге арналды.

Бірінші сұрақ менеджерлердің несиені алу ережелері туралы ақпараттық жұмысты қаншалықты адал орындайтынын анықтады. Нәтижелер көрсеткендей, респонденттер олардан көбінесе (34,6%) немесе әрқашан (31,8%) толық ақпарат ала алмайды.

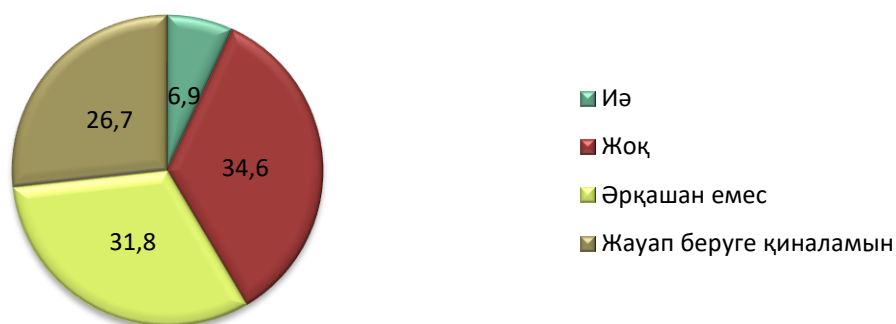

Рисунок 27. «Банктің несиенің менеджері Сізге несиені алу ережелері туралы жадынама (ақпарат) берді ме?» сұрағына жауаптар бөлінісі, %

Несие шарттары, оның ішінде пайыздық мөлшерлемелер, несиенің мерзімі, ай сайынғы төлем шарттары және т.б. туралы халықты ақпараттандыруға қатысты жауаптар аралас. Тағы 33% респондент үшін жауап беру қиын болды (9-кесте). Өңірлік бөліністе теріс көрсеткіштердің

ең жоғары деңгейі Ақмола (38,7%), Қызылорда (38,7%), Қарағанды (37,3%), Ақтөбе (36,7%), Ұлытау (36,7%), Атырау (36,7%), Маңғыстау (35,3%) облыстарында және БҚО (35,3%) облыстарында тіркелді.

Кесте 9. «Банк менеджері Сізге несие шарттары туралы толық ақпарат берді ме (пайыздық мөлшерлеме, несие мерзімі, ай сайынғы төлем шарттары және т. б.)?» сұрағына жауаптар бөлінісі, өңірлер бөлінісінде, %

Өңірлер	Иә	Жоқ	Жауап беруге қиналамын
ҚР	33,5	33,5	33
Астана қ.	34,0	32,0	34,0
Алматы қ.	34,0	32,0	34,0
Шымкент қ.	27,3	36,7	36,0
Ақмола	24,7	38,7	36,7
Абай	34,7	33,3	32,0
Ақтөбе	30,7	36,7	32,7
Алматы	37,3	33,3	29,3
Атырау	32,7	36,7	30,7
ШҚО	32,7	23,3	44,0
Жамбыл	34,0	32,0	34,0
Жетісу	34,7	34,0	31,3
БҚО	36,0	35,3	28,7
Қарағанды	32,0	37,3	30,7
Қостанай	36,7	33,3	30,0
Қызылорда	32,7	38,7	28,7
Маңғыстау	33,3	35,3	31,3
Павлодар	40,0	22,0	38,0
СҚО	34,0	31,3	34,7
Түркістан	42,0	32,0	26,0
Ұлытау	26,7	36,7	36,7

Клиенттің олардың міндеттері туралы хабардар болу деңгейін бағалау келесідей. Жауаптар жиынтығында бұл блокпен менеджер өте жақсы – 64,7% (атап айтқанда, «жақсы» – 44,8% және «өте жақсы» – 19,9%) таныс деген пікір басым. Теріс бағалаудың үлесі 19,3% құрайды (атап айтқанда, «өте нашар» – 14,3% және «нашар» – 5%) (28-сурет).

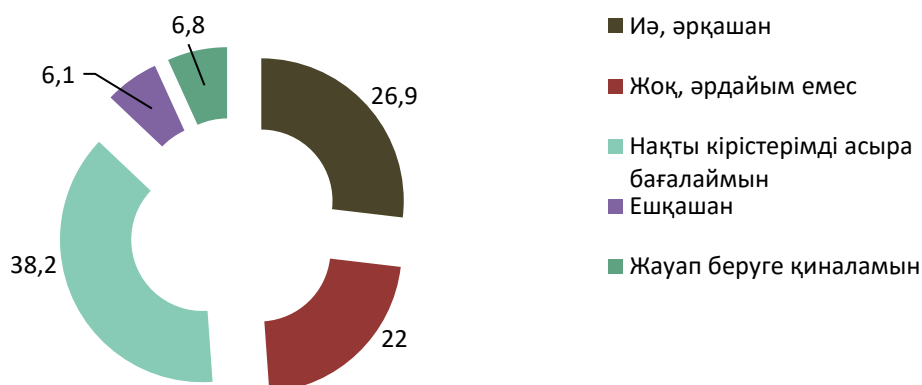

Сурет 28. «Сіздің ойыңызша, қаржы ұйымының несие менеджері мерзімі өткен немесе несиені өтемеген жағдайда клиенттің жауапкершілігі туралы қаншалықты хабардар етеді/түсіндіреді» сұрағына жауаптар бөлінісі, %

Осылайша, сауалнама нәтижелері жергілікті жерлерде қаржылық қызмет көрсету сапасы тиісті деңгейде емес екенін айтуға мүмкіндік береді. Менеджерлердің жұмысын бағалау оң және теріс көрсеткіштерді бірдей дерлік қамтиды. Сондай-ақ, несиелік ұйымдардың қызметкерлері ақпараттық жұмыс бөлігінде клиенттің міндеттерін түсіндіруге баса назар аударады, ал егжей-тегжейлі шарттар көбінесе көлеңкеде қалады.

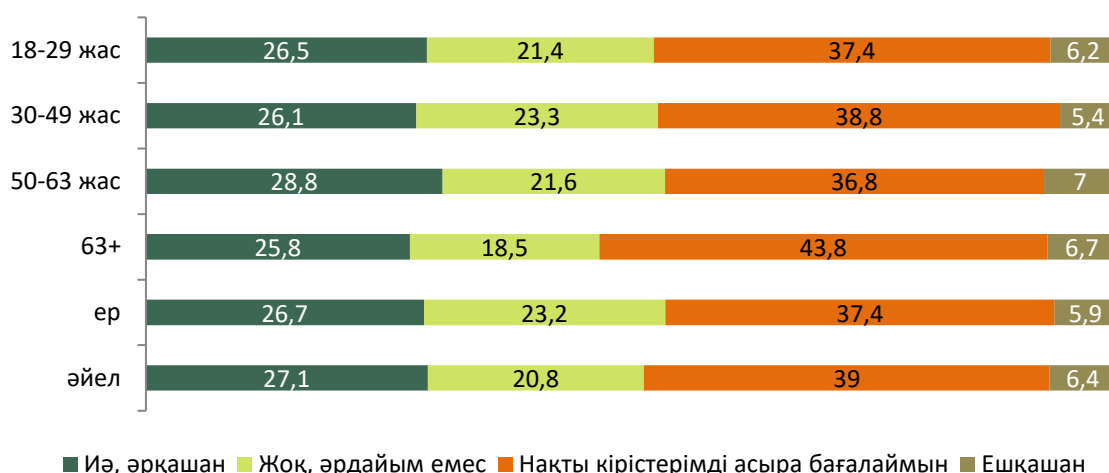
Несиені рәсімдеу кезінде табысыңызды көрсету стандартты тәжірибе және несиені мақұлдау және беру процесінің маңызды бөлігі болып табылады. Сонымен, бір жағынан, олар әлеуетті клиенттің төлем қабілеттілігін бағалау және несие шарттарын белгілеу арқылы өздеріне кепілдік береді, екінші жағынан, қарыздың шамадан тыс жүктелуінен қорғай отырып, тұтынушыға қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз етеді. Осы себепті, нақты және сенімді табыс туралы ақпаратты көрсету несиені әділ және жауапты рәсімдеуді қамтамасыз ету үшін маңызды. Керісінше, жалған кіріс деректерін беруге тырысу теріс әсер етуі мүмкін және қаржылық мәселелерге әкелуі мүмкін.

Сауалнама көрсеткендей (29-сурет), респонденттер несиеге өтінімді толтыру кезінде көбінесе нақты кірістерін асыра бағалайды – 38,2%. Тағы 22% әрдайым кірісті дұрыс көрсете бермейді және несиені мақұлдау ықтималдығы жоғары болуы мүмкін. 6,1% ешқашан өздерінің нақты кірістерін көрсетпеген. Тек 26,9% ғана ақпаратты бұрмаламайды және сенімді деректерді ұсынады.

Сурет 29. «Несие алуға өтінімді толтырған кезде Сіз әрқашан өз табысыңызды дәл және дұрыс көрсетесіз бе?» сұрағына жауаптар бөлінісі, %

Бұл сұрақта жауаптардың жыныс-жас корреляциясы ең қызық болды (30-сурет). Гендерлік тұрғыдан алғанда, әйелдер нақты табыс деректерін бұрмалауға көбірек барады (сәйкесінше 39% және 6,4%). Жас ерекшелігі келесідей. Орта жастағы респонденттер – 30-49 жаста (23,3% және 38,8%) дұрыс деректерді әрдайым көрсете бермейді және өз кірістерін көбейтіп көрсетеді. Бұл олардың отбасылық міндеттемелері мен сапалы өмірге деген ұмтылысы үшін несиеге жиі жүгінуіне байланысты болуы мүмкін. Сондай-ақ, зейнеткерлік жастағы адамдар өз кірістерін жиі асыра бағалайды, бұл несиелеу үшін зейнетақы төлемдерінің жеткіліксіз деңгейіне байланысты (43,8%).

Сурет 30. «Несие алуға өтінімді толтырған кезде Сіз әрқашан өз табысыңызды дәл және дұрыс көрсетесіз бе?» сұрағына жауаптар бөлінісі, жыныс және жас бөлінісінде %

Әрі қарай, респонденттерге келісетін немесе келіспейтін бірнеше мәлімдемелер ұсынылды (10-кесте).

Кесте 10. «Сіз келесі мәлімдемелермен қаншалықты келісесіз? (әр жолға жауап)» сұрағына жауаптар бөлінісі, %

№	Мәлімдемелер	Толықтай келісемін	Ішінара келісемін	Сірә келіспеймін	Мүлдем келіспеймін
1.	Акцияларға немесе басқа бағалы қағаздарға үлкен инвестициялармен жоғары тәуекел бар (мысалы, шығын тәуекелі)	31,3	35,3	31,1	2,2
2.	«Тәуекелді көбірек құралдарға инвестициялау арқылы азайтуға	20,4	53,6	23,2	2,8

	болады (мысалы, капиталды әртүрлі инвестицияларға бөлу)				
3.	«Кез келген несиені есептен шығаруға болады»	28,3	38,5	30,0	3,2
4.	«Қаржы ұйымынан алынған кез келген қарыз қайтарылуға міндетті»	50,4	41,1	6,8	1,7

Акцияларға инвестициялау тиімді болуы мүмкін, бірақ сонымен бірге ықтимал шығындарға әкелуі мүмкін тәуекелдер бар. Бағалы қағаздар экономикалық оқиғаларға, жаңалықтарға, саяси оқиғаларға және басқа факторларға өте тәуелді. Ал респонденттер толық және ішінара келісімін білдіре отырып, осы мәлімдемені қолдайды – тиісінше 31,3% және 35,3%. Алайда, қалған үштен бірі әлі де келіспейді (31,1%) және тәуекелдерді ішінара жоққа шығарады.

Келесі мәлімдемеге сәйкес, сауалнамаға қатысқандардың жартысынан көбі (53,6%) тәуекелдерді азайту құралы ретінде инвестицияларды әртараптандыруды ішінара қолдайды. Бұған қайшы келетін үлес 23,2% құрайды.

Егер алғашқы екі тұжырым логикалық және кәсіби тұрғыдан дұрыс болса, онда төмендегілер екіұшты болып табылады.

Кез-келген несиені есептен шығаруға болады деген жалпы мәлімдеме дәл емес. Несиені есептен шығаруға немесе қайта құрылымдауға болатын белгілі бір жағдайлар мен шарттар бар, бірақ бұл юрисдикцияға және нақты жағдайға байланысты. Бұған мысал ретінде банкроттық туралы декларацияны келтіруге болады. 2022 жылдың соңында қазақстандықтарға белгілі бір жағдайларда банкроттық туралы жариялауға мүмкіндік беретін «Қазақстан Республикасы азаматтарының төлем қабілеттілігін қалпына келтіру және банкроттық туралы» заң шықты. Алайда, көп жағдайда несиелер шартқа сәйкес қайтарылуы керек. Сауалнама көрсеткендей, респонденттер бұл мәлімдемені теріске шығарудан гөрі қолдайды – жауап нұсқаларының жиынтығында сәйкесінше 66,8% және 33,2%. Бұл тенденция қаржылық міндеттемелерді немесе қарыздарды алу үшін басқаларға (мысалы, мемлекет немесе несие берушілерге) сүйенетін **«Ақылға қонымсыз несиелеуді дамыту» және халықтың тәуелді көңіл-күйін дамыту** тәуекелдеріне ие.

Соңғы мәлімдеме несиелеуге де қатысты және келесідей болды: «Қаржы ұйымынан алынған кез келген несие қайтарылуы керек». Бұл тұрғыда халық, сөзсіз, келіседі- 91,5% жиынтығында.

Жауаптардың білім деңгейіндегі корреляциясы **қаржылық сауаттылық деңгейі респонденттің жалпы білім деңгейіне тікелей байланысты** екенін тағы да дәлелдейді. Осылайша, негізгі білімі бар адамдар бірінші (68,1%), екінші (46,7%) және төртінші (13,3%) мәлімдемелермен келіспейді және керісінше үшінші мәлімдемені (93,3%) қолдайды (11-кесте).

Кесте 11. «Сіз келесі мәлімдемелермен қаншалықты келісесіз? (әр жолға жауап)» сұрағына жауаптар бөлінісі, білім деңгейі бөлінісінде, %

Білім деңгейі	Акцияларға үлкен инвестициялармен жоғары тәуекел бар		Көптеген құралдарға қаражат салу арқылы тәуекелді азайтуға болады		Кез келген несиені есептен шығаруға болады		Кез келген фин. ұйымнан алынған қарыз қайтарылуға міндетті	
	Келісемін ¹	Келіспеймін ²	Кел.	К-мін.	Кел.	К-мін.	Кел.	К-мін.
Бастауыш орта	66,7	33,3	53,3	46,7	93,3	6,7	86,7	13,3
Жалпы орта	68,1	68,1	70,6	29,4	66,7	33,3	91,2	8,8
Арнайы орта	65,0	65,0	74,5	25,5	65,7	34,3	92,2	7,8
Жоғары	67,2	67,2	73,9	26,1	67,1	32,9	91,4	8,6
ЖОО кейінгі	67,2	67,2	82,3	17,7	68,2	31,8	90,4	9,6

Тарау бойынша қорытынды:

- Респонденттер көптеген қаржы құралдары туралы жақсы біледі, дегенмен олардың білімі үстірт. Ең танымал қаржы құралдары: несие картасы (47,5%) және ағымдағы шот (48,8%) болды.
- Халық арасында қаржылық қызметтердің таралуы оларды пайдалану жиілігімен анықталады. Бұрын ең көп таралған қызметтер автонесие (43%), зейнетақы аннуитеті (40,3%) болды. Қазіргі және болашақта ақпарат берушілер білім беру депозиттерін (39,1%), ипотеканы (39,9% және 39,4%), онлайн кредиттерді (36,7% және 39,7%) және банктік депозиттерді (35,2% және 38,8%) таңдайды.
- Осылайша, технологиялық мүмкіндіктердің дамуымен халық арасында қаржылық қызметтердің дәстүрлі нысандарынан онлайн түріне көшу байқалады, атап айтқанда, бұл несие саласына да қатысты. Сондай-ақ, қазақстандықтар депозиттердің әртүрлі түрлерін пайдалана отырып, жинақтау дағдыларын көбірек қолдана бастады.

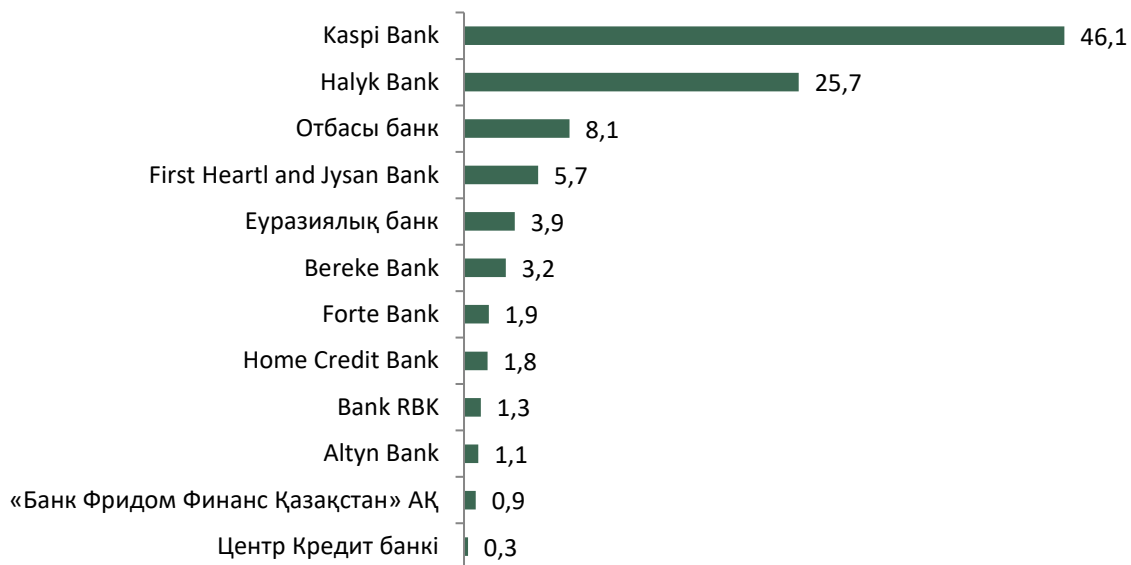
¹ «Толықтай келісемін» және «Ішінара келісемін» жауап нұсқалары жиынтығында

² «Сірә келіспеймін» және «Мүлдем келіспеймін» жауап нұсқалары жиынтығында

- Қаржылық қызметтерді таңдау кезінде респонденттер әртүрлі ұйымдардағы жағдайларды салыстыра отырып, сараланған әдісті қалайды (43,7%).
- Зейнеткерлік жастағы респонденттер қаржы ұйымдарымен өзара іс-қимылда ең пассивті болып шықты. Олар жақындарының кеңестеріне сенуге ыңғайлы (11,2%).
- Несие беруге қатысты мәселе пайыздық мөлшерлеменің (45,6%) және несие беру мерзімінің (21,5%) бірінші кезектегі маңыздылығын көрсетті.
- Деректердің осы мәселе бойынша білім деңгейімен корреляциясы мыналарды болжайды. Бір жағынан, бастауыш орта білімі бар тұрғындарда импульсивті тұтынушылық менталитеттің болуы байқалады, яғни «алу, бірақ қайтармау». Екінші жағынан, мұны төмен қаржылық сауаттылықтың салдары ретінде талдауға болады. Сондай-ақ, ақпарат берушілердің үштен бірінен астамы қазақстандықтар алдымен несие алады, содан кейін төлем туралы ойланады (33,6%) деп санайды.

3 ТАРАУ. ҚАРЖЫ ЖҮЙЕСІ ТУРАЛЫ ХАБАРДАР БОЛУ

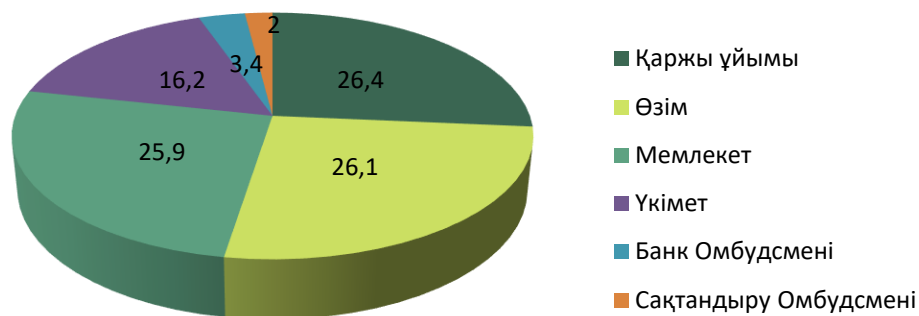
Қаржы жүйесі-бұл экономикадағы капитал мен қаражаттың қозғалысын қамтамасыз ететін институттар, нарықтар, қаржылық өнімдер мен қызметтер жиынтығы. Қаржы жүйесі туралы хабардар болу-бұл қаржы институттарының, нарықтардың, құралдар мен өнімдердің қалай жұмыс істейтінін және олардың жеке және әлемдік қаржыға әсерін білу және түсіну. Ол табысты қаржылық басқарудың негізгі құрамдас бөлігі болып табылады және жеке қаржының тұрақты және тиімді болуына мүмкіндік береді. Ақпараттандыру деңгейін арттыру қаржылық сауаттылықты айтарлықтай дамыта алады, алаяқтықтан қорғайды және қаржылық сенімділік береді. Бұл блокта қаржылық қызметтердің ең танымал провайдерлері, қаржылық қызметтердің білімі, сауаттылығы және оның ресурстары туралы сұрақтарға талдау берілген.

Сурет 31. «Айтыңызшы, Сіз қазіргі уақытта қандай қаржы ұйымдарының қызметтерін пайдаланасыз?» сұрағына жауаптар бөлінісі, %

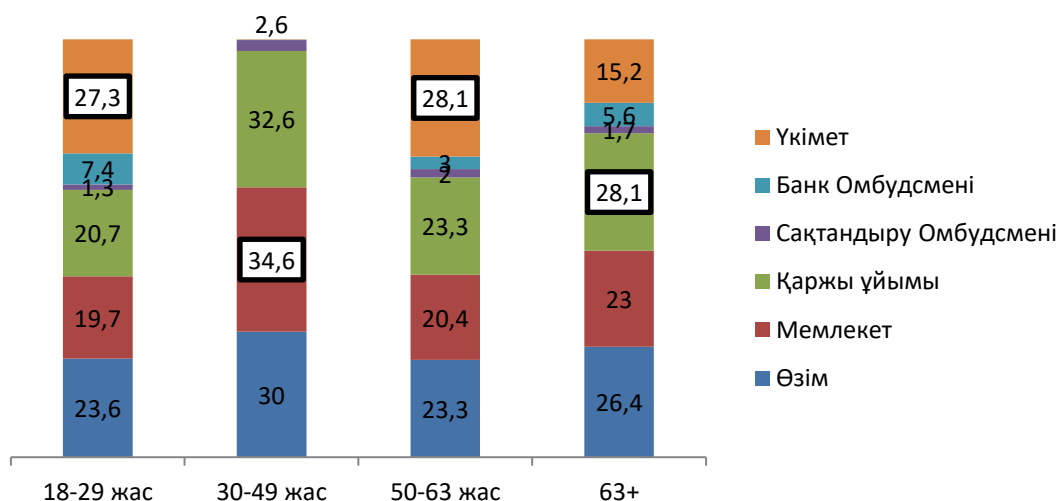
Бірінші сұрақ халық арасында белгілі бір қаржы ұйымдарының танымалдылығын анықтауға арналды (31-сурет). Осылайша олардың рейтингі жасалды. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, аталған банктер арасында айтарлықтай үзіндімен «Kaspi Bank» көш бастап тұр – 46,1%. Айта кету керек, «Kaspi» халық арасында ғана емес, мемлекеттік қызметтерді дамыту саласында да танымал. Уәкілетті министрлік өз тәжірибесінде компанияның тәжірибесін жиі пайдаланады. Kaspi.kz басшылығының мәліметтеріне сәйкес, бүгінгі таңда Kaspi әлемдегі ең үздік екінші қосымша болып табылады – 65%, тек Wechat – 85,5% - тан кейін. Екінші орында Halyk Bank – 25,7%. Басқа банктер 8% - дан аспайды.

Қаржы ұйымымен мәселелер туындаған кезде жауапкершілік әдетте бірнеше тараптарға бөлінеді: қаржы ұйымдары, клиенттер, мемлекеттік органдар, сот жүйесі және т.б. нақты жағдайлар мен жауапкершілік дәрежесі жағдайға байланысты өзгеруі мүмкін. Сауалнама көрсеткендей, қазақстандықтарға клиент ретінде, қаржы ұйымы (26,4%), провайдер ретінде және мемлекеттік органдар (25,9%) реттеуші ретінде өз міндеттемелерін бірдей дерлік бөледі. Сондай-ақ, 16,2% үкіметті атап өтеді. Клиент пен қаржы ұйымы арасындағы мәселелерді шешуге банктік (3,4%) және сақтандыру (2%) омбудсмендері аз тартылды (32-сурет).

Сурет 32. «Қаржы ұйымымен мәселе туындаған кезде, Сіздің ойыңызша, кім жауапты болуы керек?» сұрағына жауаптар бөлінісі, %

Респонденттердің жас ерекшелігі келесі саралауды көрсетті (33-сурет). 18-29 жас аралығындағы жастар мен зейнеткерлік жасқа дейінгі адамдар (50-63 жас) негізінен үкіметке жауапкершілік жүктейді (тиісінше 27,3% және 28,1%). Орта жастағы өкілдер бұл рөл негізінен мемлекетке тиесілі деп санайды (34,6%). Зейнеткерлер қаржы ұйымдарына белгілі бір мәселелерді шешуге міндеттеме жүктейді (28,1%). Салыстырмалы түрде алғанда, жауапкершілік 30-49 жастағы респонденттерде жиі кездеседі (30%).

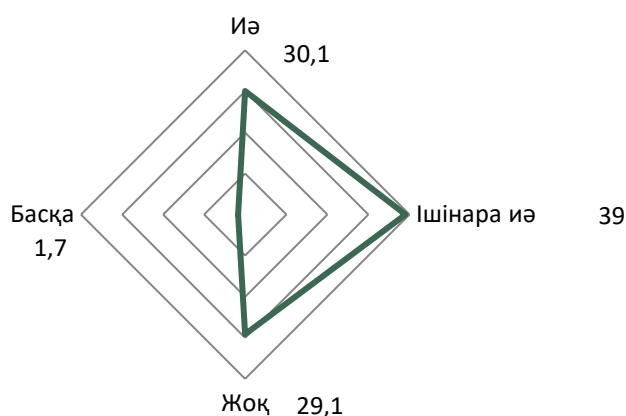
Сурет 33. «Қаржы ұйымымен мәселе туындаған кезде, Сіздің ойыңызша, кім жауапты болуы керек?» сұрағына жауаптар бөлінісі, жас бөлінісінде, %

Қаржы ұйымдарымен даулар туындаған кезде респонденттер Бас прокуратура (25,2%), жергілікті сот (23,4%), адвокаттар мен заңгерлер (19,6%) атынан заңгерлік мамандандырылған ұйымдарға жүгінуді жөн көреді (34-сурет).

Сурет 34. «Егер қаржы ұйымымен даулар туындаса, Сіз қандай ұйымнан көмек сұрайсыз?» сұрағына жауаптар бөлінісі, %

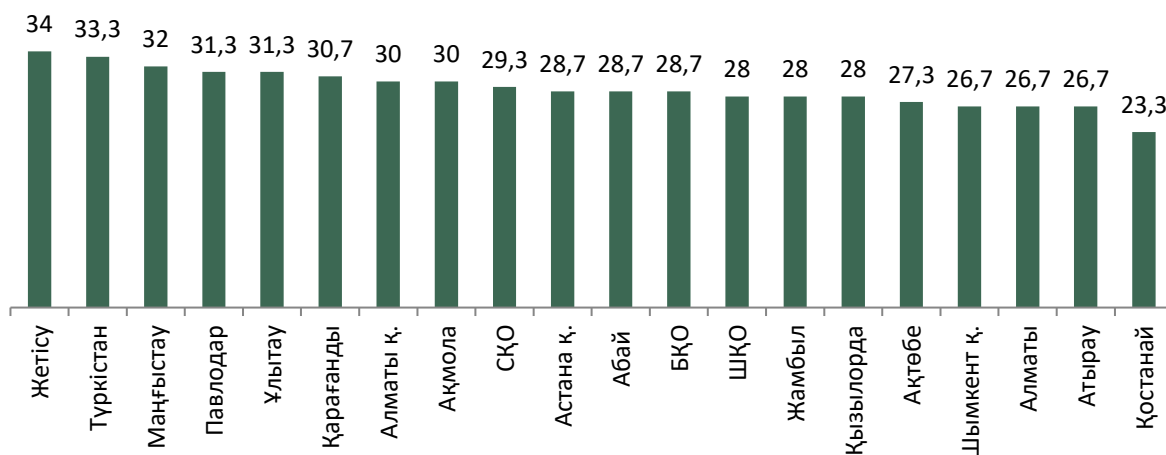
Осы бөлімнің келесі блогы халықтың қаржылық сауаттылығы бойынша білім беру қызметін зерттеуге арналған. Бірінші сұрақ респонденттердің қаржылық сауаттылық деңгейін қаншалықты бағалайтынын зерттеуге бағытталған. Жалпы, сауалнамаға қатысушылар өз мүмкіндіктерін оң бағалайды – тиісінше 30,1% және 39%. Дегенмен, халықтың үштен бірі бұл дағдыларды дамыту қажеттілігі туралы айтады – 29,1% (35-сурет).

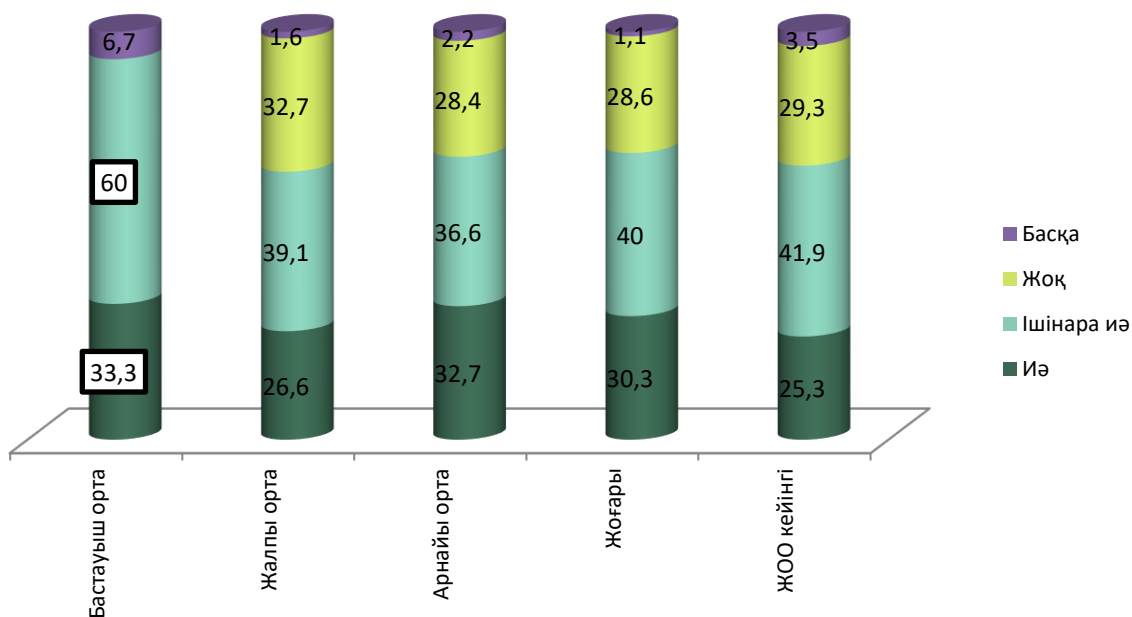
Сурет 35. «Сіз өзіңізді қаржылық сауатты адам деп санайсыз ба?» сұрағына жауаптар бөлінісі, %

Респонденттердің тұратын өңірімен әлеуметтанулық деректердің корреляциясында халық өзін қаржылық сауатсыз деп санайтын ТОП 5

облыс анықталды: Жетісу (34%), Түркістан (33,3%), Маңғыстау (32%), Павлодар және Ұлытау (31,3% бойынша) облыстары (36-сурет).

Сурет 36. «Сіз өзіңізді қаржылық сауатты адам деп санайсыз ба?» сұрағына жауаптар бөлінісі, «Жоқ» жауап нұсқасы, өңірлік бөліністе, %

Сурет 37. «Сіз өзіңізді қаржылық сауатты адам деп санайсыз ба?» сұрағына жауаптар бөлінісі, білім деңгейі бөлінісінде, %

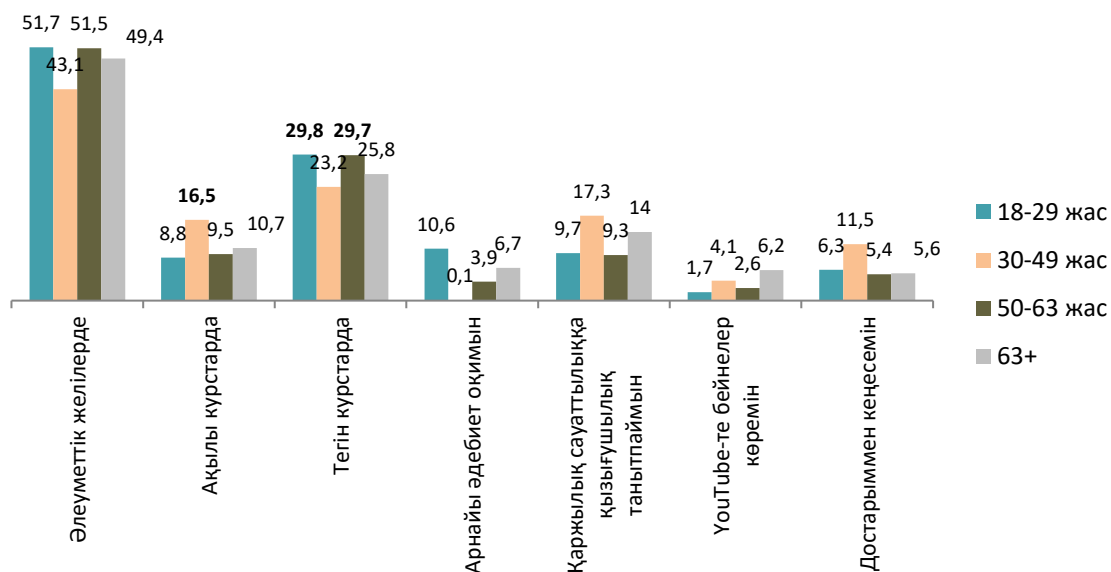
Бір қызығы, егер өткен бөлімдерде базалық білім деңгейі мен қаржылық сауаттылықтың төмен деңгейін анықтайтын белгілі бір дағдылардың болмауы арасындағы байланыс байқалса, онда бұл мәселеде осы топтың респонденттерін субъективті бағалау жоғары оң деңгейде болды. Бастауыш білім беру деңгейімен сұралғандардың 33,3% және 60% өздерін экономикалық сауатты адамдар деп бағалайды (37-сурет).

Қаржы бойынша білімнің негізгі көздері әлеуметтік желілер болып табылады (48,2%). Маңызды ресурс ақысыз курстар болуы мүмкін (27%). Сонымен қатар, сауалнама нәтижелері көрсеткендей, адамдар мұндай білім үшін төлеуге және курстарға баруға дайын емес (12,1%). Айта кету керек, көбінесе әлеуметтік желілердегі және ақысыз курстардағы ақпарат фрагменттелген және негізгі болып табылады, керісінше, YouTube роликтері түріндегі локализацияланған материал (3,1%) немесе мамандандырылған әдебиеттер (4,6%) респонденттерді аз тартады. Сонымен қатар, соңғысы жоғары оқу орнынан кейінгі білім деңгейі бар ақпарат берушілер арасында ең танымал (тиісінше 4% 6,1%). Тағы 12,8% қаржылық білімге мүлдем қызығушылық танытпайды (38-сурет).

Сурет 38. «Қаржылық сауаттылық туралы білімді қайдан аласыз? (3 жауаптан артық емес жауап нұсқасы)» сұрағына жауаптар бөлінісі, %

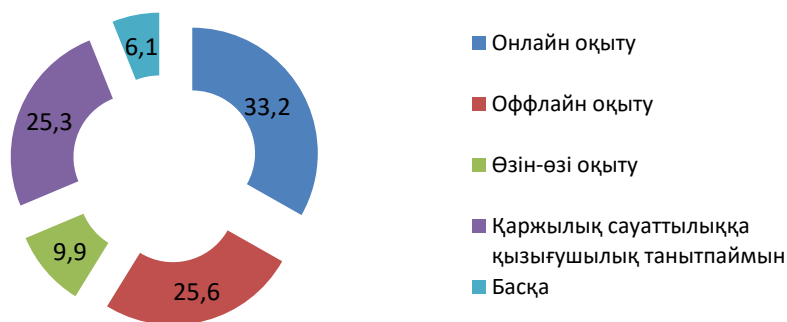
Бұл мәселенің жас ерекшелігі орта жастағы 30-49 жастағы респонденттердің (16,5%) көп жағдайда білім үшін төлеуге дайын екендігін көрсетті. Бұл олардың қаржылық тұрақтылығымен, білім берудің құндылығын түсінуімен және кәсіби өсуге ұмтылуымен негізделуі мүмкін. Жастар арасында (18-29 жас – 29,8%) және одан жоғары буын (50-63 жас – 29,7%) арасында ең танымал тегін курстар туралы мүлдем қарама-қарсы пікір білдіруге болады (39-сурет).

Сурет 39. «Қаржылық сауаттылық туралы білімді қайдан аласыз? (3 жауаптан артық емес көрсетіңіз)» сұрағына жауаптар бөлінісі, жас бөлінісінде, %

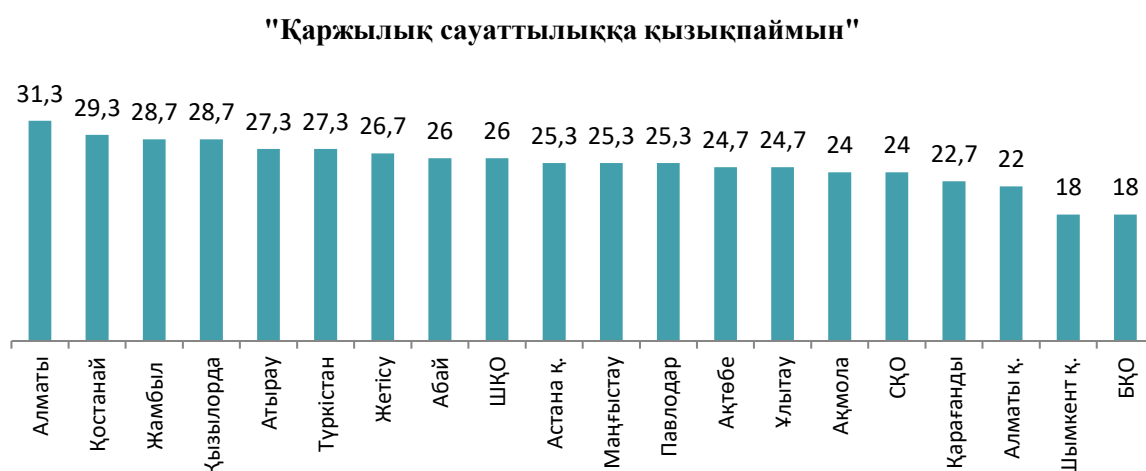
Оқыту форматын таңдауға қатысты мәселе (40 – сурет) онлайн бағыттың серпінді өсіп келе жатқан өзектілігін тағы да дәлелдеді-33,2%. Оффлайн оқыту сауалнамаға қатысқандардың төрттен бір бөлігі үшін ыңғайлы (25,6%). Тек 9,9% - ы өзін-өзі оқытуды атап өтті. Сонымен қатар, тағы төрттен бір бөлігі (25,3%) қаржылық сауаттылыққа мүлдем қызығушылық танытпайтынын айтады.

Осылайша, ағымдағы мәселеде қаржылық сауаттылыққа немқұрайлылықтың жоғары көрсеткіштері және өткен мәселеде осы нұсқа бойынша шамалы деректер, сондай-ақ өзін-өзі оқытудың төмен деңгейі әлеуметтік желілердегі білімнің бытыраңқылығын растайды және мұндай ақпарат әрқашан өзін-өзі оқытудың мақсаты бола бермейді деген тоқтамға келдік.

Сурет 40. «Сіз үшін қаржылық сауаттылықты оқытудың қандай форматы қолайлы?» сұрағына жауаптар бөлінісі, %

Өңірлік бөліністе «Қаржылық сауаттылыққа қызығушылық танытпаймын» жауап нұсқасы басымдық танытқан өңірлерге баса назар аудару қажет. Сауалнама қорытындысы бойынша қаржылық сауатсыздық тәуекелінің мынадай аймақтары анықталды: Алматы (31,3%), Қостанай (29,3%), Жамбыл (28,7%) және Қызылорда (28,7%) облыстары.

Сурет 41. «Сіз үшін қаржылық сауаттылықты оқытудың қандай форматы қолайлы?» сұрағына жауаптар бөлінісі, өңірлер бөлінісінде, %

Қаржылық сауаттылық туралы сенімді ақпарат көздерін түсіну және оларға қол жеткізу қаржылық хабардарлық деңгейін арттырудың кілті болуы мүмкін. Осыған байланысты келесі мәселе қаржылық сауаттылық бойынша ресурстарды зерделеуге бағытталды (42-сурет).

Сурет 42. «Қаржылық сауаттылық туралы қандай ресурстарды білесіз?» сұрағына жауаптар бөлінісі, %

Респонденттердің көпшілігі интернет ресурстардың, атап айтқанда интернет сайттар мен әлеуметтік желілердің өзектілігін растады (39,9%). Сонымен қатар, сауалнама мұндай ресурстарды білмеудің өте жоғары

көрсеткіштерін көрсетті (33,2%). Өз кезегінде, бұл қол жетімді білім беру мүмкіндіктері туралы хабардарлықтың жоқтығын көрсетуі мүмкін.

Бұл тұрғыда Қазақстандағы танымдық алаңдардың бірі «FinGramota.kz» жобасы болып табылады. Олардың өнімдерінің ішінде интернет-портал (11,8%) ең танымал болып табылды. «FinGramota.kz» мобильді қосымшасын халық сирек пайдаланады (9%). Сауалнама қорытындысы бойынша осы ресурстың әлеуметтік желілері мен жеделхат-арнасы аз танымалдылықты көрсетті (тіісінше 3,2% және 2,8%).

Бұл ретте веб-порталдың және мобильді қосымшаның негізгі аудиториясы жоғары білім деңгейі бар орта жастағы қазақстандықтар болып табылады (12, 13-кесте).

Кесте 12. «Қаржылық сауаттылық туралы қандай ресурстарды білесіз?» сұрағына жауаптар бөлінісі, білім деңгейі бөлінісінде, %

Ресурс	Бастауыш орта	Жалпы орта	Арнайы орта	Жоғары	ЖОО кейінгі
fingra mota. Kz интернет порталы	0,0	13,1	10,9	11,8	14,1
fingramota онлайн мобильді қосымшасы	0,0	7,6	8,8	9,6	10,6

Кесте 13. «Қаржылық сауаттылық туралы қандай ресурстарды білесіз?» сұрағына жауаптар бөлінісі, жас бөлінісінде, %

Ресурс	18-29 жас	30-49 жас	50-63 жас	63+
fingra mota. Kz интернет порталы	7,5	16,7	9,4	12,4
fingramota онлайн мобильді қосымшасы	6,1	12,7	7,1	7,3

Тарау бойынша қорытынды:

- Қаржы ұйымдары арасында «Kaspi Bank» – 46,1% танымалдығы айқын басым.
- Банктермен қарым-қатынаста даулы мәселелер туындаған кезде қазақстандықтар клиент ретінде өзіне (26,1%), провайдер ретінде қаржы ұйымына (26,4%) және реттеуші ретінде мемлекеттік органдарға (25,9%) бірдей дерлік міндеттемелер береді.
- Халық өзін қаржылық сауатсыз деп санайтын ТОП 5 облыс: Жетісу (34%), Түркістан (33,3%), Маңғыстау (32%), Павлодар және Ұлытау

(31,3%) облыстары. Орташа алғанда, елдегі адамдардың осы санатына 29,1% кіреді.

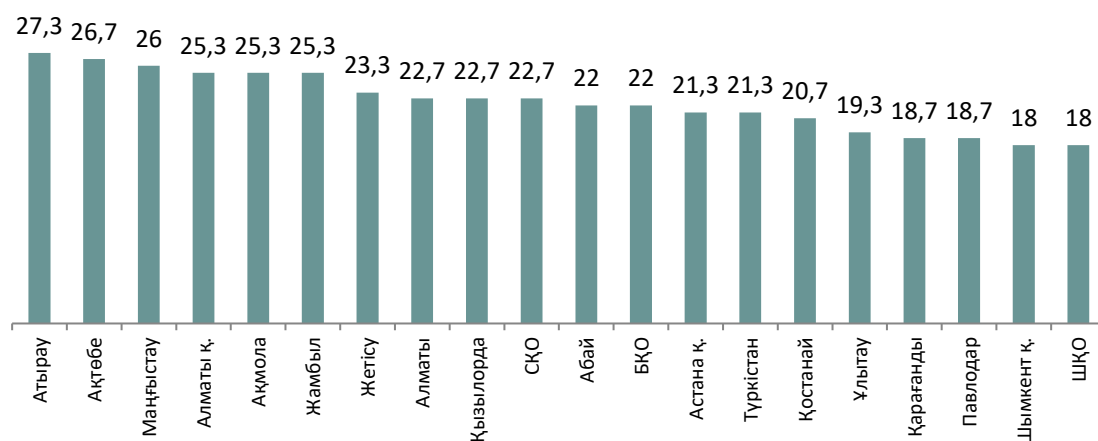
- Әлеуметтік желілердегі (48,2%) және ақысыз курстардағы (27%) ақпарат көбінесе фрагменттелген және негізгі болып табылатындығын атап өткен жөн, керісінше, YouTube роликтері түріндегі локализацияланған материал (3,1%) немесе мамандандырылған әдебиеттер (4,6%), сондай-ақ ақылы курстар (12,1%) респонденттерді аз тартады.
- Сауалнама қорытындысы бойынша қаржылық сауатсыздық тәуекелінің мынадай аймақтары анықталды: Алматы (31,3%), Қостанай (29,3%), Жамбыл (28,7%) және Қызылорда (28,7%) облыстары. Бұл өңір респонденттері «Қаржылық сауаттылыққа қызығушылық танытпаймын» жауап нұсқасын жиі атап өтті.

4 ТАРАУ. ҚАРЖЫЛЫҚ АЛАЯҚТЫҚ

Қаржылық алаяқтық әлемнің көптеген елдері мен қоғамдарында өзекті мәселе болып қала береді. Бұл өзектілік бірнеше факторларға байланысты. Технологияның дамуымен қаржылық алаяқтық күрделене түседі. Кибер алаяқтық, соның ішінде кибершабуылдар, фишинг және интернеттегі алаяқтық барған сайын кең таралуда және нақтылануда. Алаяқтықтың көптеген түрлері құрбандардың психологиялық аспектілерін манипуляциялау элементтерін қамтиды. Бұл қаржылық алаяқтықтың алдын алуды қиындатады. Сонымен қатар, кейбір адамдардағы қаржылық сауаттылықтың төмен деңгейі оларды алаяқтыққа осал етеді. Осы және басқа да көптеген факторларды ескере отырып, қаржылық тәуекелдер мен қаржылық алаяқтықтан қорғау әдістері туралы хабардар болу деңгейін көтеру маңызды.

Бұл бөлім Қазақстандағы қаржылық алаяқтық динамикасына, халықтың құқық бұзушылықтың осы түрін тану және алдын алу дағдыларына қатысты сауалнама нәтижелеріне талдау жасайды.

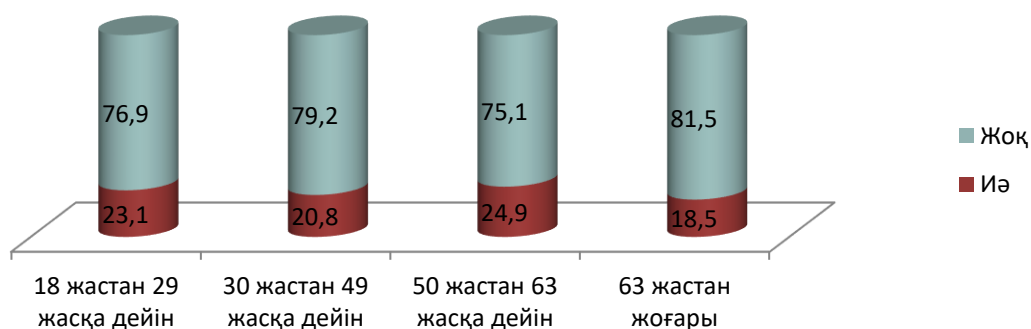
Зерттеу көрсеткендей, респонденттердің басым бөлігі қаржылық алаяқтыққа тап болған жоқ-77,6%. Осыған қарамастан, осындай заңсыз әрекетке тап болған респонденттердің жауаптарына корреляциялық талдау жасау маңызды (22,4%).

Сурет 43. «Сіз қаржылық алаяқтыққа тап болдыңыз ба?» сұрағына жауаптар бөлінісі, «Иә» жауап нұсқасы, өңірлер бөлінісінде, %

Өңірлер бөлінісінде (43-сурет) Қазақстанның батыс өңірлері: Атырау (27,3%), Ақтөбе (26,7%) және Маңғыстау (26%) облыстары бойынша көрсеткіштерді назарға алу керек. Бұл ретте, ҚР Бас прокуратурасының деректеріне сәйкес, алғашқы екі облыс ең көп қаржылық алаяқтық жасалған еліміздің он өңіріне кіреді³.

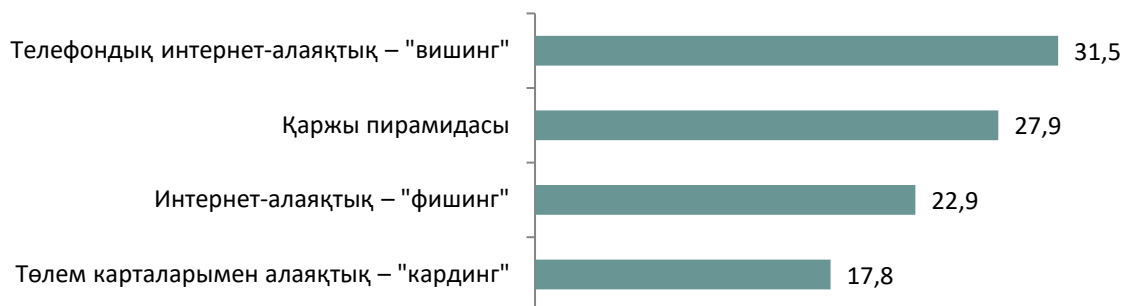
Респонденттердің жас ерекшелігі келесі тенденцияны көрсетті. Алаяқтардың құрбандары көбінесе жастар (18-29 жас – 23,1%) және егде жастағы адамдар (50-63 жас – 24,9%) (44-сурет).

³ https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/rejting-doverchiviyih-jiteli-kakih-regionov-chasche-512982/

Сурет 44. «Сіз қаржылық алаяқтыққа тап болдыңыз ба?» сұрағына жауаптар бөлінісі, өңірлер бөлінісінде, %

Жаппай сауалнамаға сәйкес, қаржылық алаяқтықтың ең көп тараған түрі-«вишинг» (31,5%) телефондық интернет – алаяқтық. Қаржы пирамидалары өзектілігін жоғалтпайды (27,9%). Интернет-алаяқтықтың танымалдылығын атап өткен жөн – «фишинг» (22,9%) және төлем карталарымен алаяқтық – «кардинг» (17,8%) (45-сурет).

Сурет 45. «Сіз қандай қаржылық алаяқтыққа тап болдыңыз?» сұрағына жауаптар бөлінісі, %

Бұл мәселенің өңірлік ерекшелігі алаяқтықтың әрбір түрінің таралу деңгейі бойынша ТОП-5 өңірді анықтауға мүмкіндік берді (14-кесте).

Осылайша, «*фишинг*» Алматы (26,7%) және Шымкент (26,7%) қалаларында, сондай-ақ Түркістан (26,7%), Қызылорда (26%) және Ұлытау (25,3%) облыстарында барынша өзекті болып табылады.

«Кардинг» Ақмола (24,7%), Жетісу (22,7%), Қарағанды (21,3%), Жамбыл, Маңғыстау, Ұлытау (20%-дан) облыстарында және СҚО-да (20,7%) жиі кездеседі.

«Вишингтің» құрбандары ШҚО (38,7%), Павлодар (36,7%), Ақтөбе (36%), Қостанай (36%) облыстарының және БҚО (34%) азаматтары болды.

Сауалнама нәтижелері бойынша қаржы пирамидасы Алматы (34,7%), Павлодар (32,7%), Түркістан (30,7%), Қызылорда (30,7%), Абай (30,7%) облыстарында және СҚО (33,3%) облыстарында өз қарқынын жиі арттыруда.

Кесте 14. «Сіз қандай қаржылық алаяқтыққа тап болдыңыз?» сұрағына жауаптар бөлінісі, өңірлер бөлінісінде, %

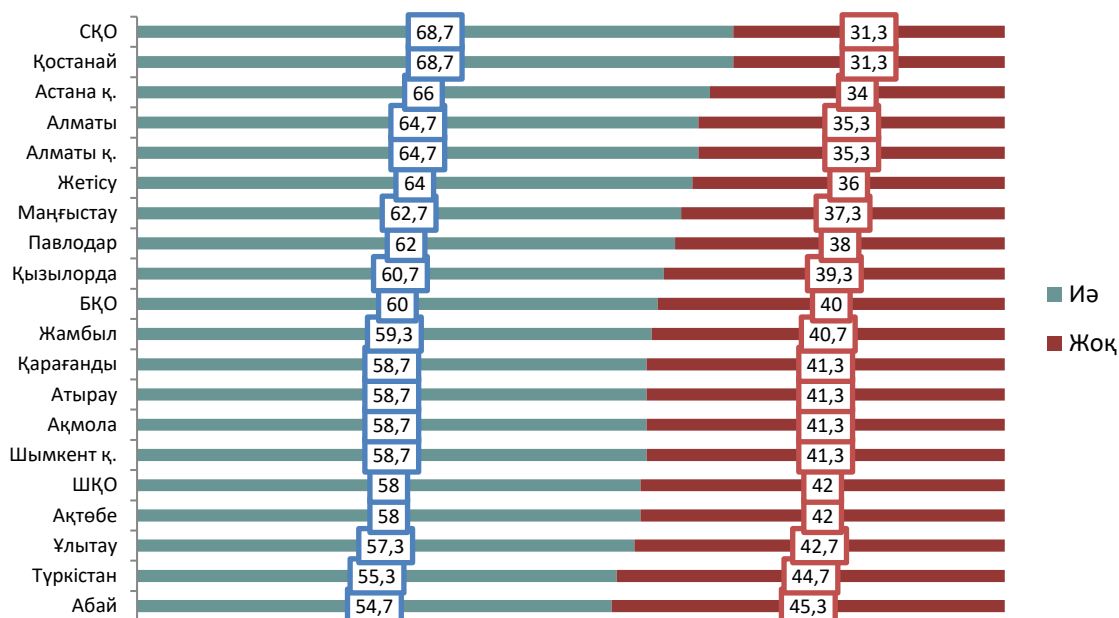
Өңірлер	Интернет- алаяқтық – "фишинг"	Төлем карталарымен алаяқтық – "кардинг"	Телефондық интернет- алаяқтық – "вишинг"	Қаржы пирамидасы
Астана қ.	23,3	19,3	29,3	28
Алматы қ.	26,7	17,3	30,7	25,3
Шымкент қ.	26,7	18,7	30,7	24
Ақмола	24	24,7	30,7	20,7
Абай	20,7	16,7	32	30,7
Ақтөбе	20	16	36	28
Алматы	24	14	27,3	34,7
Атырау	23,3	19,3	33,3	24
ШҚО	17,3	17,3	38,7	26,7
Жамбыл	18	20	32,7	29,3
Жетісу	24,7	22,7	26,7	26
БҚО	24,7	13,3	34	28
Қарағанды	24	21,3	31,3	23,3
Қостанай	22	15,3	36	26,7
Қызылорда	26	15,3	28	30,7
Маңғыстау	24,7	20	28	27,3
Павлодар	18	12,7	36,7	32,7
СҚО	17,3	20,7	28,7	33,3
Түркістан	26,7	11,3	31,3	30,7
Ұлытау	25,3	20	27,3	27,3

Алаяқтардың құрбандарымен байланысуының ең көп тараған тәсілі- ұялы телефонға немесе қалалық телефонға қоңырау шалу (45,6%). Жағдайлардың төрттен бірі әлеуметтік желілердегі немесе мессенджерлердегі мәтіндік үндеумен сәйкес келді (25,3%). Алаяқтар үйлер мен кеңселерге бару арқылы тікелей байланысқа жүгінеді (16,2%). Сонымен бірге, аз танымал байланыс әдісі-электрондық поштаға жазу (9,5%) (46-сурет).

Сурет 46. «Алаяқтар Сізбен қалай байланысқа шықты?» сұрағына жауаптар бөлінісі, %

В целом, в большинстве случаев респондентам удалось разоблачить мошенников (61%). Однако, 39% не имела такой возможности и навыков. В региональном разрезе не смогли распознать обман чаще в Абайской (45,3%), Туркестанской (44,7%) областях (Рисунок 47).

Сурет 47. «Сіз алаяқтықты не қаржылық пирамиданы тани алдыңыз ба?» сұрағына жауаптар бөлінісі, өңірлер бөлінісінде, %

Айта кету керек, бұл тұрғыда алаяқтықты сәйкестендіру респонденттердің білім деңгейімен байланысты емес – базалық (40%) және жоғары білім деңгейі (40,4%) бар адамдар құқық бұзушылықтарды уақытылы анықтай алмады. Сонымен қатар, жас ерекшеліктерін саралау бұл дағды 50 жастан асқан аға буын үшін ең қиын екенін көрсетті (әрқайсысы 41%) (15-кесте).

Кесте15. «Сіз алаяқтықты не қаржылық пирамиданы тани алдыңыз ба?» сұрағына жауаптар бөлінісі, білім деңгейі және жас бөлінісінде, %

Білім деңгейі	Бастауыш орта	Жалпы орта	Арнайы орта	Жоғары	ЖОО кейінгі
Иә	60,0	60,7	62,8	59,6	62,1
Жоқ	40,0	39,3	37,2	40,4	37,9

Жасы	18-29 жас	30-49 жас	50-63 жас	63+
Иә	62,9	61,0	59,0	59,0

Өз деректеріңізді қорғау және қырағылық-алаяқтықтың алдын алудың негізгі шаралары. Дегенмен, респонденттер әлі де алдымен жақын адамдарымен кеңесуді (45,3%) ұстанады. Қазақстандықтар атынан (17,5%) және интернетте (13,8%) қоңырау шалған ұйымнан ақпаратты қайта тексере

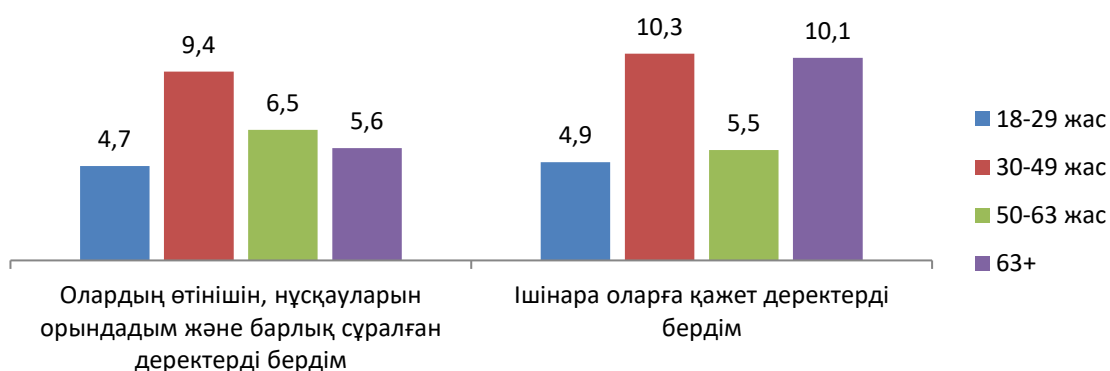
отырып, фактчекингке бейімделмеген. Сондай-ақ, сауалнама қорытындысы бойынша полицияға өтініштер бойынша нөлдік көрсеткіш тіркелді.

Осылайша, сауалнамаға сәйкес, қазақстандықтар құқық қорғау органдарына сенімнің төмен деңгейін көрсете отырып, қаржылық алаяқтықтың алдын алу бойынша заңды шараларға жүгінбейді. Керісінше, олар жақын адамдарынан қолдау мен кеңес іздейді деген тоқтамға келдік (48-сурет).

Сурет 48. «Алаяқтар Сізбен байланысқан жағдайда не істедіңіз?» сұрағына жауаптар бөлінісі, %

Бұл мәселеде респонденттердің жас ерекшелігі қаржылық алаяқтықтың негізгі тәуекел тобы зейнеткерлік жастағы адамдар болып табылатынын тағы да дәлелдейді, 63 жастан асқан респонденттердің 1% - ы алаяқтарға қажетті деректерді ішінара берген. Бір қызығы, алаяқтардың барлық өтініштерін (9,4%) орындап, қажетті ақпаратты (10,3%) беру арқылы орта жастағы адамдар алдауға ұшырады.

Сурет 49. «Алаяқтар Сізбен байланысқан жағдайда не істедіңіз?» сұрағына жауаптар бөлінісі, жас бөлінісінде, %

Қаржылық алаяқтар қызметінің кең таралуына байланысты респонденттердің үштен бірінен астамы ешқандай зардаптарға ұшырамады

деп мәлімдейді, өйткені олармен өзара әрекеттеспеді (33,5%), ал психологиялық қысым (37,1%) ең айқын болды.

Сурет 50. «Сіз алаяқтар тарапынан қандай салдарларды сезіндіңіз?» сұрағына жауаптар бөлінісі, %

Тарау бойынша қорытынды:

- Респонденттердің басым үлесі қаржылық алаяқтыққа тап болған жоқ – 77,6%.
- Өңірлер бөлінісінде Қазақстанның батыс өңірлері: Атырау (27,3%), Ақтөбе (26,7%) және Маңғыстау (26%) облыстары бойынша көрсеткіштерді назарға алу керек, онда респонденттер алаяқтықпен бетпе-бет келгендерін жиі атап өтті.
- Алаяқтардың құрбандары көбінесе жастар (18-29 жас – 23,1%) және егде жастағы адамдар (50-63 жас – 24,9%).
- Қаржылық алаяқтықтың ең көп тараған түрі-«вишинг» телефондық интернет-алаяқтық (31,5%). Сонымен қатар, көбінесе алаяқтар өз құрбандарымен ұялы немесе қалалық телефонға қоңырау шалу арқылы байланысады (45,6%).
- Көп жағдайда респонденттер алаяқтарды әшкерелей алды (61%). Мұндай құқық бұзушылықтарды анықтау 50 жастан асқан аға буын үшін ең қиын (41%).
- Сауалнамаға сәйкес, қазақстандықтар құқық қорғау органдарына сенімнің төмен деңгейін (0%) көрсете отырып, қаржылық алаяқтықтың алдын алу бойынша заңды шараларға жүгінбейді. Керісінше, олар жақын адамдарынан қолдау мен кеңес іздейді деген тоқтамға келдік (45,3%).

5 ТАРАУ. ҚАРЖЫЛЫҚ САУАТТЫЛЫҚ САЛАСЫНДАҒЫ ҚАЖЕТТІЛІКТЕР

Қазіргі дамыған және тез өзгеретін әлемдегі қаржы мәдениеті мінез-құлық дағдылары мен ережелері жүйесіндегі тағы бір маңызды элемент болды. Қазіргі әлемде көптеген қаржылық өнімдер мен қызметтер бар, оларды дұрыс пайдаланбау немесе олар туралы білімнің болмауы жағымсыз салдарға әкелуі мүмкін. «Қаржылық сауаттылық» ұғымы саяси, географиялық және әлеуметтік-экономикалық шекаралардан асып түседі, ал халықтың қаржылық біліміне деген қажеттілік экспоненциалды түрде артады.

Жалпы, бірқатар елдерде халықтың қаржылық сауаттылығын арттыру жөніндегі бағдарламалар мен жобалар әрбір азамат қаржылық тәуелсіздікке қол жеткізіп, оны қартайған шағында сақтап қалуы үшін «өз күшіне сүйенудің» ұлттық философиясын қалыптастыруға ықпал етуге арналған. Қазақстан да ерекшелік емес және қаржылық сауаттылықты дамыту бойынша дұрыс стратегияларды қабылдау үшін осы зерттеу шеңберінде халықтың осы саладағы негізгі қажеттіліктері зерделенді.

Сонымен, сауалнама нәтижелеріне сәйкес (16 – кесте) халық өз қаржысын басқару, қаржы жүйесі және т.б. туралы ақпаратты жеткілікті дәрежеде – 38,8% немесе ішінара-44,6% алады. Ақпарат тапшылығы туралы тек 8% ғана атап өтті. Тағы 6,3% - ы өздерінің қаржылық білімдерін дамытуды қажет етпейді.

Өңірлік бөліністе ақпараттың жетіспеушілігі және халықтың немқұрайлылығы бойынша көрсеткіштерге назар аудару қажет.

Осылайша, қаржы жүйесі туралы ішінара ақпараттың неғұрлым жоғары көрсеткіштері тіркелген өңірлерде: Шымкент қаласында (54,7%), Атырау (49,3%), Абай (48%) және Қарағанды (48%) облыстарында ақпараттық жұмысты күшейту ұсынылады.

Тиісті ақпараттың болмауы Қызылорда (15,3%), Ақмола (13,3%) және Қостанай (10,7%) облыстарында байқалады.

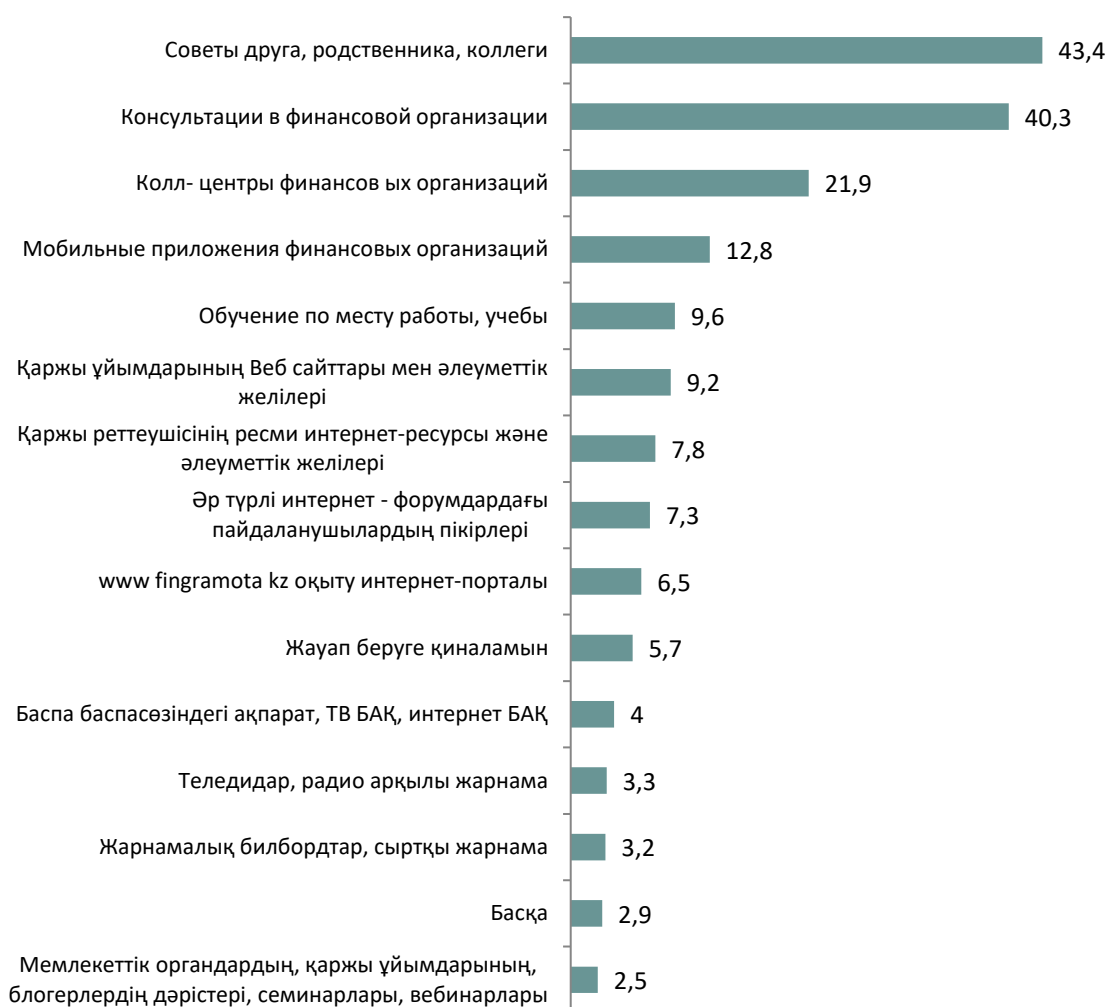
Қызылорда (12%), Қарағанды (8,7%), Алматы (8%) және Павлодар (8%) облыстарының респонденттері арасында қаржылық байытатын материалдарға немқұрайлылық көп дәрежеде байқалады.

Кесте 16. «Айтыңызшы, Сіз өзіңіздің қаржыңызды басқару, қаржы жүйесі, қаржы ұйымдары, құралдар, қызметтер, өнімдер туралы жеткілікті ақпарат аласыз ба?» сұрағына жауаптар бөлінісі, өңірлер бөлінісінде, %

Өңірлер	Иә, жеткілікті мөлшерде аламын	Иә, бірақ ішінара	Жоқ, ақпарат жеткіліксіз	Жоқ, маған қажет емес
ҚР	38,8	44,6	8	6,3
Астана қ.	43,3	42	6,7	6
Алматы қ.	43,3	44	4	6
Шымкент қ.	28	54,7	8,7	5,3
Ақмола	35,3	45,3	13,3	4
Абай	38,7	48	5,3	6,7
Ақтөбе	35,3	47,3	8	4
Алматы	40,7	39,3	7,3	8
Атырау	34,7	49,3	8	5,3
ШҚО	44,7	42,7	6	5,3
Жамбыл	39,3	44,7	7,3	7,3
Жетісу	37,3	45,3	7,3	6
БҚО	40,7	44	9,3	5,3
Қарағанды	36,7	48	4	8,7
Қостанай	36,7	44,7	10,7	7,3
Қызылорда	30,7	41,3	15,3	12
Маңғыстау	44,7	40,7	8,7	3,3
Павлодар	33,3	46,7	8,7	8
СҚО	44	39,3	9,3	6
Түркістан	44	40,7	7,3	6
Ұлытау	44	43,3	4,7	5,3

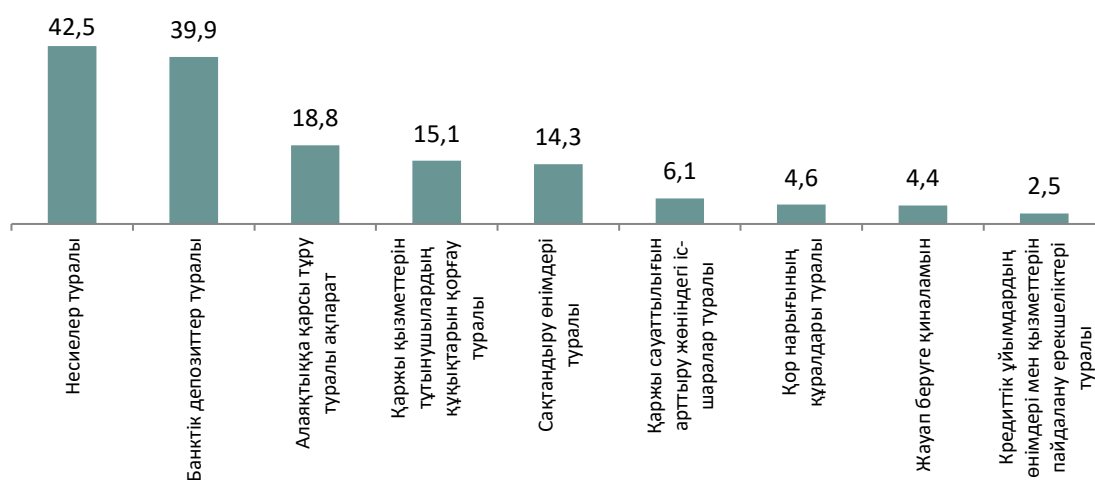
Қаржылық сауаттылық туралы ақпарат көзін таңдау өте маңызды, өйткені бұл ақпараттың сапасы мен сенімділігі қаржылық шешімдерге

айтарлықтай әсер етуі мүмкін. Сонымен қатар, жалған дереккөздерді бақылаусыз пайдалану қаржылық алаяқтыққа әкелуі мүмкін. Қаржы ортасы үнемі өзгеріп отырады және таңдалған дереккөздің өзекті ақпарат беретініне көз жеткізу маңызды. Осылайша, қаржылық сауаттылық саласындағы сарапшылар әзірлеген ресми дереккөздерге, білікті қаржылық кеңесшілерге және оқу материалдарына жүгіну ұсынылады. Сауалнама нәтижелеріне сәйкес, қазақстандықтар ресурстардың әртүрлі түрлеріне ашық. Респонденттер арасындағы негізгі ақпараттық генератор-олардың жақын ортасы (43,4%). Бұл ретте, ақпарат берушілер қаржы саласының ресми өкілдерімен, атап айтқанда қаржы ұйымдарымен (40,3%) қарым-қатынасты белсенді қолдайды. Бұл тұрғыда байланыс орталықтарының қызметтері ең тиімді болды (21,9%) (51-сурет).

Сурет 51. «Әдетте қаржылық қызметтер мен өнімдер туралы ақпаратты қайда және қалай іздейтінізді немесе алатыныңызды айтыңызшы» сұрағына жауаптар бөлінісі, %

Сауалнама соңында респонденттерге қаржы туралы қандай ақпаратты үлкен көлемде алғысы келетіні туралы сұрақ қойылды. Нәтижелерге сәйкес, ақпарат берушілер несиелер (42,5%) және депозиттер (39,9%) туралы білімге үлкен қызығушылық танытады. Өзекті қызметтердің келесі үштігі алаяқтыққа қарсы іс-қимыл (18,8%), тұтынушылардың құқықтарын қорғау (15,1%) және сақтандыру өнімдері (14,3%) туралы ақпараттан тұрады. Жалпы, осы сауалнама бойынша өңірлік деректер айтарлықтай саралауды көрсеткен жоқ-жоғарыда аталған білім барлық жерде сұранысқа ие (52-сурет).

Сурет 52. «Сіз қандай қаржы туралы көбірек ақпарат алғыңыз келеді?» сұрағына жауаптар бөлінісі, %

Тарау бойынша қорытынды:

- Респонденттер қаржы жүйесі туралы ақпаратты жеткілікті (38,8%) және ішінара (44,6%) деңгейде алады.
- Сауалнама нәтижелері бойынша қазақстандықтар дәстүрлі ресурстардан бастап ресми ресурстарға дейін ашық. 43,4% жақын ортаны негізгі ақпарат генераторы ретінде белгілейді. 40,3% қаржы ұйымдарының материалдарына сенеді. Бұл тұрғыда байланыс орталықтарының қызметтері ең тиімді болып шықты (21,9%).
- Халықтың қызығушылығы кредиттер (42,5%) және депозиттер (39,9%) бойынша қызметтер саласында өзгереді.

6 ТАРАУ. ҚАРЖЫЛЫҚ САУАТТЫЛЫҚ ИНДЕКСІН ЕСЕПТЕУ

М – максималды мән; α – орташа арифметикалық мән

Меншікті қаржыны басқару

$$M_7 = 30,2$$

$$M_8 = 42,4$$

$$M_9 = \frac{M_{9.1} + M_{9.2} + M_{9.3} + M_{9.4} + M_{9.5} + M_{9.6} + M_{9.7} + M_{9.8} + M_{9.9}}{9}$$

$$M_9 = \frac{48,4 + 46,4 + 43,9 + 38,1 + 37,3 + 42,1 + 39,9 + 41,1 + 38,4}{9} = 42,4$$

$$M_{10} = 36,2$$

$$M_{11} = 40,1$$

$$M_{12} = 52,2$$

$$M_{13} = 28,8$$

$$M_{14} = 38,9$$

$$M_{15} = 48,2$$

$$M_{16} = 26,8$$

$$\alpha = \frac{30,2 + 42,4 + 41,7 + 36,2 + 40,1 + 52,2 + 28,8 + 38,9 + 48,2 + 26,8}{10} = 38,6$$

Кесте 17. Меншікті қаржыны басқару

	q7	q8	q9	q10	q11	q12	q13	q14	q15	q16	Орт. мән
сұрақтар №7-16	30,2	42,4	41,7	36,2	40,1	52,2	28,8	38,9	48,2	26,8	38,6

Қаржылық қызметтерді пайдалану мүмкіндігі

$$M_{17} = \frac{32,5 + 33,1 + 33,9 + 47,5 + 48,8 + 40,2 + 39,3 + 33,2 + 37,1 + 36,5 + 33,1 + 33,9 + 39,8 + 32,8}{14} = 37,3$$

$$M_{18} = \frac{38,8 + 39,1 + 39,8 + 35,1 + 37,8 + 39,9 + 39,7 + 43 + 35,7 + 36,2 + 38,1 + 40,3}{13} = 38,7$$

$$M_{19} = 43,7$$

$$M_{20} = 45,6$$

$$M_{21} = 34,6$$

$$M_{22} = 33,5$$

$$M_{23} = 44,8$$

$$M_{24} = 39,8$$

$$M_{25} = 38,2$$

$$M_{26} = \frac{35,3 + 53,6 + 38,5 + 50,4}{4} = 44,5$$

$$\alpha = \frac{37,3+38,7+43,7+45,6+34,6+33,5+44,8+39,8+38,2+44,5}{10} = 40,1$$

Кесте 18. Қаржылық қызметтерді пайдалану мүмкіндігі

сұрақтар №17-26	q17	q18	q19	q20	q21	q22	q23	q24	q25	q26	Орт. мән
	37,3	38,7	43,7	45,6	34,6	33,5	44,8	39,8	38,2	44,5	40,1

Қаржы жүйесі туралы хабардар болу

$$M_{27} = 46,1$$

$$M_{28} = 26,4$$

$$M_{29} = 39$$

$$M_{30} = 48,2$$

$$M_{31} = 33,2$$

$$M_{32} = 39,9$$

$$M_{33} = 25,2$$

$$M_{34} = 77,6$$

$$M_{35} = 31,5$$

$$M_{36} = 45,6$$

$$M_{37} = 61$$

$$M_{38} = 45,3$$

$$M_{39} = 37,1$$

$$\alpha = \frac{46,1+26,4+39+48,2+33,2+39,9+25,2+77,6+31,5+45,6+61+45,3+37,1}{13} = 42,8$$

Кесте 19. Қаржы жүйесі туралы хабардар болу

сұрақтар №27-39	q27	q28	q29	q30	q31	q32	q33	q34	q35	q36	q37	q38	q39	Орт. мән
	46,1	26,4	39	48,2	33,2	39,9	25,2	77,6	31,5	45,6	61	45,3	37,1	42,8

$$INDEX = \frac{38,6+40,1+42,8}{3} = 40,5$$

ҚОРЫТЫНДЫ ЖӘНЕ ҰСЫНЫСТАР

Халықтың қаржылық сауаттылығын дамыту тұрақты және салауатты экономиканың маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Зерттеу нәтижелері білім берудің қаржы саласындағы маңыздылығын көрсетеді.

Сауалнама көрсеткендей, қаржы жүйесіндегі білім деңгейі тұрғылықты жеріне, білім деңгейіне, жасына және жынысына байланысты өзгереді.

Зерттеу нәтижелері негізінде қаржылық сауаттылық индексі жасалды, ол үш көрсеткіш бойынша есептеледі:

- Меншікті қаржыны басқару;
- Қаржылық қызметтерді пайдалану мүмкіндігі;
- Қаржы жүйесі туралы хабардар болу.

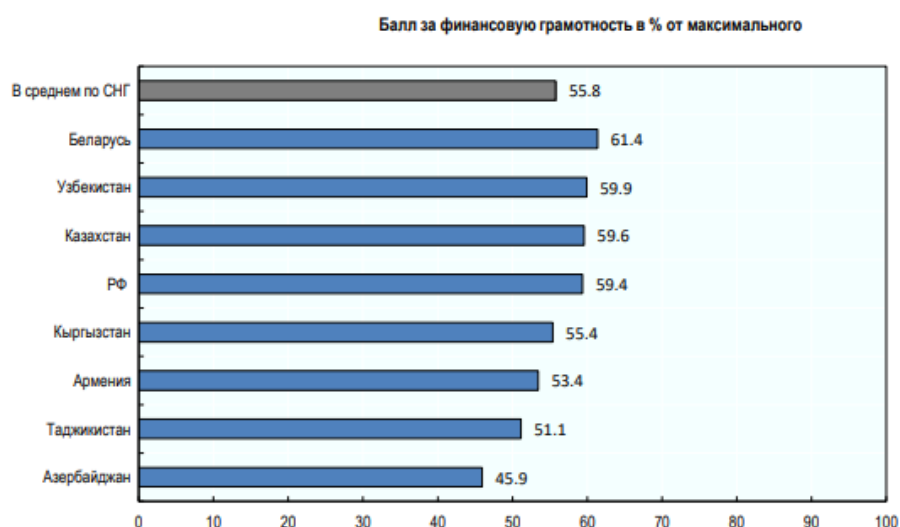
Жалпы, оң динамиканы атап өткен жөн. Ағымдағы жылы индекс **40,5%** құрады. Өткен өлшемдерде бұл көрсеткіш мынадай үрдіске ие болды: 2022 ж. – 40,3%; 2021 ж. -39,52%; 2020 ж. - 39,07%.

Бұл ретте, ағымдағы зерттеу халықтың хабардар болу деңгейінің 42,8% артықшылығын тағы да көрсетті. Керісінше, ең осал буын - меншікті қаржыны басқару-38,6%. Орташа көрсеткіш қаржылық қызметтерді пайдалану саласында тіркелді-40,1%. Айта кету керек, бұл рейтинг өткен жылы да өзекті болды.

Ағымдағы қазақстандық үрдісті басқа елдермен салыстыру, сараланған көздердің көрсеткіштеріне сәйкес, деректердің өкілдігі мен жоғары ангаждылығы мәселесінде тәуекелдерге ие. Өйткені әртүрлі социологиялық зерттеулердің нәтижелері әртүрлі Әдістемеге негізделген. Бұл тұрғыда әртүрлі елдердің аумағында бір жаһандық бойлық зерттеу жүргізген жөн. Осындай соңғы зерттеулердің бірі экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымының (ЭЫДҰ) жұмысы деп атауға болады. ЭЫДҰ ТМД елдері халқының қаржылық сауаттылық деңгейлерін анықтау, бағалау және талдау бойынша мамандандырылған тереңдетілген еларалық зерттеу жүргізді. Деректерді жинау 2017 жылдан 2022 жылға дейін жүргізілді. зерттеуге 8 ел (Әзірбайжан, Армения, Беларусь, Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан, Өзбекстан, сондай-ақ Ресей Федерациясы) қатысты. Қазақстан зерттеудің бірінші (2017 ж.) және екінші толқынына (2021 ж.) қатысты.

Дала жұмыстарының екінші кезеңінің деректеріне сәйкес (2021 ж.) ТМД бойынша қаржылық сауаттылықтың орташа көрсеткіші 55,8% - ға тең. Қазақстан көшбасшылар үштігіне кірді – 59,6%. Беларусь өзін бұрын-сонды болмаған көшбасшы деп жариялады (61,4%). Соңғы айда Әзірбайжан (45,9%) болды. Жалпы, орташа көрсеткіштен төмен көрсеткіштер 8 елдің 4-4 тіркелді.

Figure 0.1. Баллы по финансовой грамотности, приведенные к 100 (21 балл = 100)

Меншікті қаржыны басқару. Отбасы бюджетін басқару жауапкершілігі отбасының қаржылық тұрақтылығы мен әл-ауқатының тікелей көрсеткіші болып табылады. Сауалнама нәтижелеріне сәйкес, қазақстандық қоғамда қаржылық-отбасылық қатынастардың әртүрлі нысандары байқалады. Респонденттердің үштен бірі (30,2%) өздері қаржы бөлу туралы шешім қабылдайды. Төрттен бірі бұл функцияны ата-аналарға табыстайды (24,3%). Әрбір бесінші респондент жұбайына береді. 18,2% жалпы бюджетті жүргізеді.

Бұл мәселенің жас және гендерлік ерекшелігі келесідей. Отбасылық бюджет үшін жеке жауапкершілік ерлерде жиі байқалады, әйелдер көп жағдайда бірлескен бақылау туралы атап өтті. Сонымен қатар, тәуелсіздік 50-63 жас санатына көбірек тән.

Жиынтықта қазақстандықтардың 80,5% - ы жеке бюджетте толық немесе ішінара көлемде ие. Көбінесе бұл тенденция зейнеткерлік жастағы ер адамдар мен респонденттерге қатысты.

Респонденттердің қаржылық өмірінің маңызды аспектілері: шоттарды уақытылы төлеу (48,4%), сатып алуға ұтымды көзқарас (46,4%), сондай-ақ бюджет мониторингі (43,9%) болып табылады.

Қаржы қаражатын теңгерімдеумен күрделіліктің жас корреляциясында бір күн өмір сүретін және алғанынан көп ақша жұмсайтын жас және аға буындарда байқалады.

31,7% артық қаражатты үнемдеуге мүмкіндігі жоқ, өйткені олардың кірісі шығындардан аспайды. Респонденттердің үштен бірі дерлік шектен тыс шығындар жағдайында қарыз (38,9%) және несие (35,9%) алды. Өңірлік бөліністе «кредиттік ойлау» деңгейі жоғары өңірлерді назарға алу керек: БҚО (68%), Шымкент (64,7%), Ақтөбе облысы (62,7%). Сауалнама деректеріне сәйкес қазақстандықтардың негізгі жинақ «әмияны» депозиттік шот болып табылады – 52,2%.

Қаржылық қызметтерді пайдалану мүмкіндігі. Жалпы, респонденттер көптеген қаржы құралдары туралы жақсы біледі, дегенмен олардың білімі үстірт. Ең танымал қаржы құралдары несие картасы (47,5%) және ағымдағы шот (48,8%) болды.

Халық арасында қаржылық қызметтердің таралуы оларды пайдалану жиілігімен анықталады. Бұрын ең көп таралған қызметтер автонесие (43%), зейнетақы аннуитеті (40,3%) болды. Қазіргі және болашақта ақпарат берушілер білім беру депозиттерін (39,1%), ипотеканы (39,9% және 39,4%), онлайн кредиттерді (36,7% және 39,7%) және банктік депозиттерді (35,2% және 38,8%) таңдайды.

Осылайша, *технологиялық мүмкіндіктердің дамуымен* халық арасында қаржылық қызметтердің дәстүрлі нысандарынан онлайн түріне көшу байқалады, атап айтқанда, бұл несие саласына да қатысты. Сондай-ақ, қазақстандықтар депозиттердің әртүрлі түрлерін пайдалана отырып, жинақтау дағдыларын көбірек қолдана бастады.

Қаржылық қызметтерді таңдау кезінде респонденттер әртүрлі ұйымдардағы жағдайларды салыстыра отырып, сараланған әдісті қалайды (43,7%). Зейнеткерлік жастағы респонденттер қаржы ұйымдарымен өзара іс-қимылда ең пассивті болып шықты. Олар жақындарының кеңестеріне сенуге ыңғайлы (11,2%).

Кредиттеуге қатысты мәселе пайыздық мөлшерлеменің (45,6%) және кредиттеу мерзімінің (21,5%) бірінші кезектегі маңыздылығын көрсетті. Деректердің осы мәселе бойынша білім деңгейімен корреляциясы мыналарды болжайды. Бір жағынан, бастауыш орта білімі бар тұрғындарда импульсивті тұтынушылық менталитеттің болуы туралы, яғни «алу, бірақ қайтармау». Екінші жағынан, мұны төмен қаржылық сауаттылықтың салдары ретінде талдауға болады. Сондай-ақ, ақпарат берушілердің үштен

бірінен астамы қазақстандықтар алдымен несие алады, содан кейін төлем туралы ойлайды (33,6%) деп жауап берді.

Қаржы жүйесі туралы хабардар болу. Қаржы ұйымдарының арасында «Kaspi Bank» танымалдығы айқын басым – 46,1%.

Банктермен қарым-қатынаста даулы мәселелер туындаған кезде қазақстандықтар клиент ретінде өзіне (26,1%), провайдер ретінде қаржы ұйымына (26,4%) және реттеуші ретінде мемлекеттік органдарға (25,9%) бірдей дерлік міндеттемелер береді.

Халық өздерін қаржылық сауатсыз деп санайтын ТОП 5 облыс: Жетісу (34%), Түркістан (33,3%), Маңғыстау (32%), Павлодар және Ұлытау (31,3% бойынша) облыстары. Орташа алғанда, елдегі адамдардың осы санатына 29,1% кіреді.

Қаржы бойынша білімнің негізгі көздері әлеуметтік желілер болып табылады (48,2%). Айта кету керек, көбінесе әлеуметтік желілердегі және ақысыз курстардағы ақпарат (27%) бөлшектелген және негізгі болып табылады. Керісінше, YouTube роликтері түріндегі локализацияланған материал (3,1%) немесе арнайы әдебиеттер (4,6%), сонымен қатар ақылы курстар (12,1%) респонденттерді аз тартады.

Бұл мәселенің жас ерекшелігі орта жастағы 30-49 жастағы респонденттердің (16,5%) көп жағдайда білім үшін төлеуге дайын екендігін көрсетті. Бұл олардың қаржылық тұрақтылығымен, білім берудің құндылығын түсінуімен және кәсіби өсуге ұмтылуымен негізделуі мүмкін. Жастар арасында ең танымал (18-29 жас – 29,8%) және одан жоғары буын (50-63 жас – 29,7%) тегін курстар туралы мүлдем қарама-қайшы пікір айтуға болады.

Сауалнама қорытындысы бойынша қаржылық сауатсыздық тәуекелінің мынадай аймақтары анықталды: Алматы (31,3%), Қостанай (29,3%), Жамбыл (28,7%) және Қызылорда (28,7%) облыстары. Бұл өңірлерде респонденттер «Қаржылық сауаттылыққа қызығушылық танытпаймын» нұсқасын жиі атап өтті.

Қаржылық алаяқтық. Респонденттердің басым үлесі қаржылық алаяқтыққа тап болған жоқ – 77,6%. Алайда, алаяқтардың құрбаны көбінесе жастар (18-29 жас – 23,1%) және егде жастағы адамдар (50-63 жас – 24,9%) болатынын атап өткен жөн.

Қаржылық алаяқтықтың ең көп тараған түрі-«вишинг» телефондық интернет-алаяқтық (31,5%). Сонымен қатар, көбінесе алаяқтар өз

құрбандарымен ұялы немесе қалалық телефонға қоңырау шалу арқылы байланысады (45,6%). Қазақстандықтар құқық қорғау органдарына сенімнің төмен деңгейін (0%) көрсете отырып, қаржылық алаяқтықтың алдын алу бойынша заңды шараларға жүгінбейтініне тиісті назар аудару қажет. Керісінше, олар жақын адамдарынан қолдау мен кеңес іздейді (45,3%).

Қаржылық сауаттылықты дамыту-бұл қаржы жүйесінің тұрақтылығын арттыруға, азаматтар үшін қаржылық тәуекелдерді азайтуға және олардың өмір сүру сапасын жақсартуға көмектесетін ұзақ мерзімді процесс. Осыған сүйене отырып, мемлекеттік органдар қаржылық жағынан жақсы және тұрақты қоғам құру үшін осы салаға инвестиция салуды жалғастыруы маңызды. Зерттеу нәтижелері қаржылық сауаттылықты дамыту және азаматтардың қаржылық болашағын жақсарту үшін мемлекет, бизнес және білім тарапынан бірлескен күш-жігердің қажеттілігін көрсетеді. **Осыған байланысты, осы зерттеудің нәтижелерін ескере отырып, мыналар ұсынылады:**

Білім беру бағдарламалары: мектеп курстарын, оқу орындарындағы сабақтарды және ересектерге арналған оқу бағдарламаларын қамтитын қаржы туралы білім беру бағдарламаларын құру және дамыту ұсынылады. Бұл бағдарламалар бюджеттеу, қарызды басқару, инвестициялау және зейнетақыны жоспарлау сияқты қаржының негізгі аспектілерін қамтуы керек.

Сауалнама көрсеткендей, бүгінгі таңда онлайн оқыту форматы ең сұранысқа ие. Көптеген шетелдік оқу платформалары қаржылық сауаттылық бойынша онлайн курстарды ұсынады. Танымал платформаларға Coursera, edX, Udemu және Khan Academy кіреді. Олардың кейбіреулері Қазақстанда танымал. Сонымен қатар, ғылым және жоғары білім министрі өткен жылы осы платформаларды 2029 жылға дейін ЖОО-да оқытуға енгізу жоспарының бар екенін айтты. Осы негізде азаматтардың әртүрлі санаттары үшін осы платформаның қолжетімділігін көздеу ұсынылады.

Қаржылық кеңес: халыққа ақысыз немесе арзан қаржылық және инвестициялық кеңестерге қол жетімділікті қамтамасыз ету ұсынылады. Бұл адамдарға қаржылық мақсаттарын жақсы түсінуге және болашағын жоспарлауға көмектеседі.

Ақпараттық ресурстар: азаматтарға қаржы туралы пайдалы ақпаратқа қол жеткізуге мүмкіндік беретін веб-сайттарды, брошюраларды және басқа да ақпараттық ресурстарды танымал ету ұсынылады. Бұл

ресурстарға калькуляторлар, нұсқаулар мен кеңестер кіруі мүмкін. Бұл ретте трендті ескеру және танымал Тик Ток, Instagram және т. б. алаңдарда ақпаратты жинау маңызды.

Қаржылық тұжырымдамаларға қызықты және қол жетімді түсініктемелер беретін көптеген қаржы подкасттары бар. Қазақстандық өнімді шетелдік – «The Dave Ramsey Show» және «The Clark Howard Podcast» мысалында іске қосқан жөн.

Сондай-ақ әлемде бюджетті, инвестицияларды бақылауға және қарыздарды басқаруға көмектесетін әртүрлі қолданбалар мен онлайн құралдар кең таралған. Мысалдарға Mint, Personal Capital және YNAB жатады. Қолданыстағы құралдарды қазақстандық тәжірибеге бейімдеу немесе отандық өнімді әзірлеу ұсынылады.

Қаржылық ынталандыру: Батыс елдерінің мысалында ұзақ мерзімді қаржылық жоспарлауға белсенді қатысқандар үшін салықтық жеңілдіктер немесе субсидиялар сияқты жинақ пен инвестицияларды ынталандыру бағдарламаларын әзірлеу ұсынылады.